

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ "СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"
ДЕПАРТАМЕНТ ЗА ЕЗИКОВО ОБУЧЕНИЕ

МАРИЯ СТОИЛОВА ЖЕРЕВА

ПЕРФОРМАТИВИ И ПЕРФОРМАТИВНИ ИЗКАЗВАНИЯ В
СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертация за присъждане на научната степен
Доктор на филологическите науки

СОФИЯ
2011

Изследването е посветено на перформативите и перформативните изказвания в българския книжовен език. Състои се от три глави – Изказване и речев акт, Перформативността като лингвистична категория и Семантика и прагматика на българските перформативни изказвания.

Използван е методът на анализа на лексикографски данни и резултатите от лингвистичен експеримент на базата на изкуствено построени перформативни изказвания с разглеждани глаголни лексеми по метода за проверка на перформативността, изработен от Дж.Остин, З.Вендлер и Ю.Апресян.

Използвани са и сравнително-съпоставителният метод, методът на обобщение и систематизация на езиковите явления, методът на трансформацията и компонентния анализ, което позволява по-голяма широта и дълбочина на изследването. За описание на общите значения и допълнителните оттенъци е използван дистрибутивният метод и дискурсният анализ.

Комплексното използване на описаните методи позволява да се направи многоаспектен лингвистичен анализ на изследвания материал за изясняване на особеностите на перформативната семантика.

Актуалността на изследването е обусловена от:

- повишения интерес на лингвистите към изучаването на механизмите при човешкото общуване
- утвърждаването в съвременната лингвистика на комуникативно-прагматичния подход при изследването на езиковите явления
- съвременните тенденции на многопараметрово описание на всяка езикова единица, насочено към всички нейни съществени свойства
- многоаспектността на перформативните изказвания в българския език
- специфичността на изследваното езиково явление
- липсата на специални изследвания, които да представят комплексното описание на перформативите в съвременния български език

- необходимостта от описание на семантичните типове перформативни изказвания в съвременния български език.

Целта на изследването е да се анализират функционално-семантичната и комуникативно-прагматичната природа на перформативните изказвания в съвременния български език.

Конкретните задачи за постигане целта на изследването са:

1. Да се систематизират съществуващите трудове на български и чуждестранни лингвисти върху основните аспекти на изследването и описанието на перформативите и да се охарактеризират съществуващите класификации на речевите актове.

2. Да се опишат комуникативно-прагматичните особености на българския перформатив от позицията на комуникативно-прагматичния подход, да се отделят основните начини за изразяване на перформативността в изказванията.

3. Да се опишат типичните модели перформативни изказвания в български език

4. Да се опишат функционално-семантичните особености и комуникативно-прагматичните свойства на перформатива

5. Да се изследват перформативните изказвания в българския език

6. Да се определят резултатите от комуникативното взаимодействие между адресанта и адресата при перформативното изказване

7. Да се определят тенденциите при реализиране на категорията перформативност в съвременния български книжовен език.

Материалът на изследването е взет чрез репрезентативна извадка от произведения на съвременната българска литература и разговорната реч. С цел по-широк обхват на текстовия материал за по-пълното разглеждане на перформативните изказвания в съвременния български език в различни сфери на човешката дейност, са използвани образци от устната и писмената реч.

Съвременните изследвания на различните видове дейности имат интердисциплинарен подход. Не прави изключение и речевата дейност, в

чието изучаване са използвани психологически и когнитивни теории, моделиране на системите, множество специални структурни и семантични теории и методи. В последните няколко десетилетия в центъра на вниманието на речевата дейност е езиковата личност като уникален субект, който съчетава в себе си всички аспекти на антропоморфния подход към езика.

Говорещият субект АЗ се обективира и в езика, и в света, отразявайки света и едновременно създавайки го за себе си и за слушащия го събеседник.

Като разполага с всички ресурси на езика, говорещият субект действа избирателно, но всеки път изразява своето отношение, сверявайки с реалността "аз-тук-сега" и по такъв начин актуализира своето положение във времето и пространството, сред всички други говорещи и слушащи.

Като формира свой собствен свят, говорещият субект, езиковата личност въвлича в него чрез процеса на комуникация други лица, преди всичко като alter ego. Така той създава необходимите условия за реализация на своите интенции, представени като собствено ментално състояние, приобщаване към дейността на събеседника или като вечния процес за означаване положението на нещата.

Речевият акт е особена разновидност на комуникативния акт, когато цялата инициатива на говорещия е насочена или към постигане на цели, вън от пределите на речевия акт, или е концентрирана в самия речев акт.

Речевият акт е особено действие, когато дума и действие практически се отъждествяват и магията на словото става осезаема.

В речевият акт арсеналът от езикови средства и речеви методи са комплексни и са съобразени с комуникативните цели на говорещия субект АЗ и речевата ситуация. Един от тези комплекси, специфични за всеки конкретен език са перформативите – изказвания, които избират

особени механизми, начини и средства за отразяване и обяснение на света.

Перформативността, или способността за перформативна употреба е особеност на някои глаголи. По определението на Падучева перформативната употреба се приравнява на "еднократно изпълнение на обозначеното с тези глаголи речево действие: Благодаря Ви! Извинете!" /Падучева, 1996:161/.

Ако семантиката изучава значението преди всичко като бинарно отношение /въпреки че всеки семантичен аспект не е напълно бинарен/, то прагматиката разглежда значението като тричленно, като третият член е говорещият човек, тъй като всеки език е език на субекта като посредник между света и човека.

Езиковите значения са прагматични, а границата между семантика и прагматика е размита. Оказва се, че прагматиката е "тази област на семантиката, която изучава езиковите елементи, ориентирани към речевото взаимодействие..." /Падучева, 1996:223/. Така, прагматичните значения и смисли чрез речевите ситуации, в които се проявяват, в състава на изказването получават комуникативен статус – прагматичните компоненти не се съобщават непосредствено на слушателя. Те се изразяват или като оценка и емоция на говорещия, или се подразбират, носят характера на презумпция, фонови знания и други подобни.

Теорията на речевите актове е един от главните раздели на лингвистичната прагматика и изучава изказването от гледна точка на неговата илокутивна функция.

Речевите актове се оформят с помощта на езиковата единица – изречение, която в речевия акт проявява илокутивна функция, т.е. реализира комуникативните намерения на говорещия. Логично е да се предположи, че в основата на теорията на речевите актове лежи перформативността като свойство на особени изказвания и особени глаголи-предикати не просто да описват определено действие, а непосредствено да го осъществяват.

Едно от направленията на съвременната лингвистична типология се опира на модела на езика като орган, предложена от Бюлер /К.Бюлер, 1993:30-31/. Той разглежда езика като „...organum, който служи за това, един човек да съобщи на друг човек нещо за нещата“ /Бюлер, 1993:30/. Затова процесът на предаване на съобщение и процесът на общуването като цяло трябва да включва следните съставни части – ситуация или фрагмент от действителността, за което говорещият съобщава на слушащия, изказване на говорещия и информация за ситуацията, предназначена за слушащия.

Подобна интерпретация на езика в действие, в речев акт поражда хипотезата за трите лингвистични супертипа: език на действителността, език на говорещия и език на слушащия, в които действителността, говорещият и слушащият са в ролята на своеобразни езикови детерминанти. Те се подкрепят от семантични и формални езикови категории, обуславящи същностните различия между езиците, например аспектиалните различия между събитията и процесите в езика на действителността, модалните различия в отразяването на прекия и косвения опит /знания/ в езика на говорещия, времевите различия между известното и неизвестното, новата информация в езика на слушащия. /Per Durst-Andersen, 1997/.

За източник на лингвистичната прагматика е послужила философията на езика, чийто основен обект е естествения език. Именно чрез философията на естествения език, активно изследван от П.Ф.Стросън, Г.П.Грайс, Дж.Л. Остин, Дж.Р.Сърл и др. възниква теорията на прагматичното значение и теорията на речевите актове.

Прагматичните изследвания обхващат широк кръг езикови и речеви обекти, например речев актове и речеви жанрове, речеви стратегии, илокутивни функции, експресиви – от междуметията до изречението.

Семиотичният подход към езика предполага не само изходно разбиране за езика като система от

знаци, но и неговото описание в минимум три аспекта – семантика, синтаксис и прагматика.

Семантиката разглежда отношенията на знаците към обекти от действителността или понятия за тях. Синтаксисът проявява отношенията на знаците един към друг, а прагматиката изучава отношенията между знаците и човека, който използва дадения език и знаците на този език.

Лингвистичната прагматика като една от съвременните области на езикознанието разглежда комплекс проблеми, свързани с говорещия субект, адресата и тяхното взаимодействие в ситуация на общуване, в процеса на комуникация.

Изказването е винаги индивидуално и по правило е единичен акт, затова може да се твърди, че говорещият усвоява езика и след това изразява своя статус на говорещ с различни специални средства и начини. Най-ярко това се проявява при обозначението на субекта с първо лице – Аз. В акта на изказването при необходимост се узаконява и друго лице – слушащ. Така говорещият става събеседник на второ лице – Ти.

Още една задължителна характеристика на акта на изказването е референцията на два вида: 1. индивидуалният акт на усвояване на езика води до установяване на постоянна връзка между говорещия и неговото изказване, т.е. някаква вътрешна референция или автореференция. И 2. съдържащото се в изказването и насочено към слушателя съобщение установява също референция с действителността на базата на пропозицията на изказването и създава възможност да се установи подобна референция в слушащия. Разбира се, трябва да се отчете и онази прагматична съгласуваност, която прави говорещия и слушащия събеседници, участници в един и същ акт на комуникация.

Теорията на речевите актове е свързвана на първо място с името на Дж.Остин, който пръв привлича вниманието на това, че изказванията могат да представляват и извършване на много речеви действия покрай простото съобщаване на информация – молба, съвет, въпрос,

предупреждение и др. и при това се явяват речеве актанти. Остин разглежда речевите актанти като квант от речта, който съединява единичното намерение, завършения минимален отрязък от речта и достигаемия резултат. Остин предупреждава, че в речевия актант се използват изречения, но самият речев актант не трябва да се смесва с изречение /Austin, 1965/.

Такова изказване-действие възплъщава речевият акт в прагматичните координати на непосредствено общуване „аз – ти – тук – сега“ – Поздравявам те!, Обещавам ти! Съветвам те да не правиш това и др. Този тип изказвания се характеризират със следните особености:

1. Еквиакционалност /равенство между изказването и действието/
2. Неверифицируемост /непроверяемост по критерия истина/лъжа/
3. Автореферентност /едновременност на факта и на речта
4. Автономинативност /назоваване на самия себе си – особено в преките речев актове.
5. Еквитемпоралност /Съвпадение на времето на говорене и времето на действието. /Богданов, 1990/

Различават се преки и косвени речев актове, пряка и преносна значимост на действието. Например, когато човек поздравява някого на улицата, с това си действие той информира свидетелите за своето познанство с адресата /Демьянков, 1995/.

Във всеки речев акт се различават три отделни речеви „подакта“, които се осъществяват от говорещия:

1. Произнасяне на изречението – локутивен акт
2. Пропозиционен акт /включващ акта на референцията, т.е. привличане на определени обекти за тяхното разглеждане и акта на предикация, т.е. приписване на определени свойства на разглежданите обекти/.
3. Илокутивен акт – т.е. реализация на комуникативното намерение на говорещия.

Дж.Остин класифицира перформативните изказвания според илокутивната им сила така:

„...вердикатив – това е осъществяване на съждение, екзерситив – това е утвърждаване на влиянието или проява на власт, комисив – това е приемане на задължение или изразяване на намерение, бехабитив – това е приемане на установката, социалните отношения и прояви между хората и експозитив – това е изясняване на причините, доказателства и съобщения” /Остин, 1996:134/.

На всеки илокутивен акт съответства определен перформативен глагол. Всеки речев акт се отнася към един или друг тип в съответствие с неговата илокутивна функция /Падучева, 2001:24/.

Като изхожда от това, че „основна единица на езиковото общуване между хората е илокутивният акт”, Дж.Сърл въвежда понятията илокуция, илокутивен тип, илокутивна цел като съставлящи илокутивната сила на изказването F/Сърл, 1986:172/.

В теорията на речевите актове илокутивната цел е представена от пет типа:

1. Асертивна цел – да се каже как стоят нещата
2. Комисивна цел – да се задължи говорещият да направи нещо
3. Директивна цел – някой да бъде заставен да направи нещо
4. Декларативна цел – да се измени света,
5. Експресивна цел – да се изразят чувства към положението на нещата, което е представено с пропозиционното съдържание р /Сърл, Вандервекен, 1986/.

Важен аспект на перформативната употреба е и модалността, която е задължителен елемент на граматическото значение на изречението. Перформативите изразяват особеното отношение на събитията към действителността, установено от говорещия. Разликата между изреченията Мога да дойда и Обещавам да дойда доказва, че мястото на перформатива е в рамките на модалността.

Изхождайки от отчитането на модусните различия и особеностите в модалността преди всичко можем да отделим комуникативен и

субективно-оценъчен аспект. При това като основен фактор за създаване на модално значение може да се признае комуникативната функция на изказването, по-точно комуникативното намерение, целта на говорещия.

Функциите на изказването по своята природа са интенционални, тъй като смисълът на изказването се изразява в съответствие с намеренията на говорещия, с потребностите и целите на комуникацията.

Проблемът за интенционалността и понятието интенция е свързан с широк кръг въпроси в теорията на речевата дейност, има връзка и с когнитивната теория, моделирането на езиковата дейност, но централна роля този проблем има в теорията на речевите актове. Като обхваща различни аспекти от лингвистиката на изказването, интенционалността на първо място е свързана с разработката на проблема за комуникативните цели на изказването, които се реализират под формата на въпрос, отговор, заповед, молба, обещание и др. /Гловинская, 1993/.

В теорията на речевите актове интенционалността се разбира като „свойство на много ментални състояния и събития“ /Сърл, 1987:96/. Това свойство се характеризира с насоченост на обекти и положения на нещата в реалния свят, в действителността, но то не се ограничава с намерението, с проявата на интенция. В концепцията на Хумболд интенцията се разбира като движеща сила на езика, затова всичко в езика е интенционално. Ние разглеждаме перформативността като свойство на езиковия знак, което представя прагматически значимо речево действие /не съобщение за него, а самото извършване на действието/, което се реализира в определена комуникативна ситуация и е предназначено за въздействие върху адресата.

Релационната рамка аз-ти на перформативното изказване и перформативният контекст дават възможност да бъде интерпретиран речевият акт като фрейм /от английски език -рамка/.

Според определението на Т.А. ван Дайк, фреймът е единица, която е организирана около някакъв концепт /Т.А. ван Дайк, 1988:16/. Фреймите са конвенционални, защото с тяхната помощ се определя и описва нещо характерно и типично, общоприето в дадения социум. Например, приветствия, четене на лекции, пътуване в транспорта и др.

Разгледани са прагматичните и семантично-граматичните особености на перформативните изказвания.

Смятаме, че семантико-граматичните особености на глагола-перформатив са базови за определяне на класическия перформативен акт. Всяко изменение на семантично-граматичните условия при запазване на прагматичния перформативен смисъл свидетелства за включване на някакъв модален персонализатор в перформативното изказване.

Втората глава разглежда перформативността като лингвистична категория.

Перформативът формира изказване, чието произнасяне е равнозначно на извършване на действието, към което се отнася даденото изказване. Той влиза в контекста на жизнени събития, създавайки социална, комуникативна или междуличностна ситуация, която има определени последици. Например, обявяване на война, декларация, завещание, клетва, извинение, заповед и др. Произнасянето на фразата Заклевам се! Означава обвързване с клетва. Съответното перформативно действие се осъществява със самия речев акт. В перформатива езикът реализира функция, близка до ритуалната – именуване на улици, обявяване на република и др. По този начин понятието перформатив получава разширителна интерпретация, нивелираща различията между комуникативния акт и социалната дейност. Тук езикът изпълнява инструментална функция, която е обект на изучаване от лингвистичната философия. Синкретизацията на езиковите единици и действието води до ситуацията, в която социалният акт става практически неразличим и стеснен от

металингвистиката. На всеки тип илокутивна цел съответстват илокутивна сила и илокутивни глаголи – асертиви или репрезентативи, комисиви, директиви, експресиви. При това илокутивните глаголи проявяват перформативния смисъл, а илокутивната сила е представена чрез перформативните изказвания.

Теорията на речевите актове като цяло и таксономията на речевите актове в частност представляват опит да се отговори на въпроса колко начина за използване на езика съществуват. В рамките на своята теория на дискурса Е.Бенвенист характеризира перформатива със следните особености:

1. Перформативът обикновено съдържа глагол в 1-во лице, единствено число, сегашно време, изявително наклонение, деятелен залог /макар че са възможни и безлични перформативни формули от типа „Тук не се пуши!“, „От тук не се минава“ и т.н./.

2. Използвайки перформатив, говорещият извършва, /а не описва или назовава/ действие.

3. За да бъде ефективен, перформативът трябва да удовлетворява „условия за успешност“ /*felicity conditions* по Дж.Остин/. Например, ефективността на заповедта се обезпечава с това, че тя се издава от упълномощен за това човек и има лице, способно да я изпълни.

4. Перформативът се опира на социални конвенции, затова има нормативни за дадения социум последствия /Бенвенист, 1974/.

За експлицитните /явни/ перформативи обикновено е характерно функционирането на формите за първо лице, единствено число, сегашно или бъдеще време, изявително наклонение. Например: Съветвам Ви да напишете молба. Моля те да си напишеш реферата сега.

Времето /темпоралното значение/ винаги съвпада с времето на дадения речев акт. Не може да бъде отнесен към перформативните изказвания въпрос, който се отнася към актуалното сегашно време, например Какво правиш сега?

Анализът на езиковия материал показва, че речевата провокация в публичната реч използва пет илокутивни модалности:

1.Перлокутивен ефект с вердикативна модалност – илокутивната доминанта в дадения случай ще бъде вердикативът /оценка, мнение, одобрение/. Перлокутивният ефект в поведението на събеседника може да бъде подчинение на волята на говорещия, съгласие с неговата оценка, радост по повод на неговата оценка, мнение или одобрение.

2.Перлокутивен ефект с екзерситивна модалност – с илокутивна доминанта е екзерситив /нареждане, обосновка, заповед, принуда, съвет, предупреждение, предпазване, предсказание/. Тази модалност може да има разнообразен перлокутивен ефект, например промяна на темата на дискусията или просто закриване на дискусията.

3.Перлокутивен ефект с бихабитивна модалност, чиято илокутивна доминанта е бихабитив /извинение, поздравление, похвала, изразяване на съболезнование, проклятие, призив/. Перлокутивният ефект е свързан със социалното поведение на говорещия и слушащия.

4.Перлокутивен ефект с комисивна модалност с илокутивна доминанта е комисив /обещание, заплаха, поемане на отговорност/.

5.Перлокутивен ефект с експозитивна модалност с илокутивна доминанта е експозитив, въплътен в модалната рамка на съответното изказване аз отговарям, аз доказвам, аз признавам, илюстрирам, допускам, твърдя и др.

Тъй като перформативът е изказване-действие, той се явява координатор на комуникативната дейност на събеседниците.

Адресираността на перформативното изказване, неговата насоченост към адресата и наличието на реакция от страна на адресата предопределят функционирането на перформатива в рамките на определена комуникативна ситуация – ситуацията на комуникативното взаимодействие.

Определят се следните типове ситуации на комуникативното въздействие:

■ императивна ситуация – в нея се реализира подбудителната функция на перформатива

■ регулативна ситуация – в нея се реализира регулативната функция на перформатива

■ регулативно-ритуална ситуация – в нея функционират перформативи, които са единици на речевия етикет

■ регулативно-корективна ситуация – в нея функционират перформативи, които коригират комуникативното поведение на участниците в междуличностното общуване

■ когнитивна ситуация – в нея се реализира информативната функция на перформатива.

Координацията на комуникативната дейност на събеседниците, която се реализира в перформативното изказване, може да бъде представена като процес, който се състои от три основни фази:

- актуализация на комуникативната интенция на адресанта,

- възприемане и интерпретация на перформативното изказване /актуализация на реакцията на адресата/ и

- резултат от комуникативното взаимодействие /взаимна координация на комуникативната дейност на адресанта и адресата/.

Отговорът на едно перформативно изказване може да бъде изразен с активно-позитивна, пасивна или съпротивителна реакция.

Анализът на конкретните разновидности ситуации за подбуда и подбудителни изказвания позволява да се отделят следните основни типове перформативи-маркери за подбуждане към действие:

- Перформативи, които предписват действия на адресата /заповед, разпореждане, изискване, забрана/.

- Перформативи, подбуждащи към действие, което се извършва в интерес на говорещия /молба, покана, предупреждение, предсказване, разрешение/.

- Перформативи, които изразяват съвет, предложение за осъществяване на някакво действие или изменение на положението на нещата.

Ние разглеждаме перформативността като свойство на езиковия знак, което представя прагматически значимо речево действие / не съобщение за него, а самото извършване на действието/, което се реализира в определена комуникативна ситуация и е предназначено за въздействие върху адресата.

Лексикално-семантичните особености и характеристики на перформативните изказвания са разгледани на базата на общата семантична основа на перформативния акт- аз говоря и с това извършвам някакво социално действие, аз говоря и действам тук и сега, аз произнасям нещо, което се разбира от дадения социум като най-прекия и експлицитен речеви начин за извършване на това социално действие. Така определената обща семантична основа повтаря прагматичните характеристики като ги допълня и разширява.

Що се отнася до лингвокултурологичната характеристика на перформативните изказвания, то наблюденията над корпус от перформативни изказвания, изваден от художествени произведения, разговорна реч и писмени текстове, публикувани във форумите на интернет, позволяват да се направят редица изводи:

- В най-голяма степен употребата на перформативи и перформативни изказвания е характерна за разговорния и официално-деловия стил на речта. Среща се, макар и в по-малка степен в художествения и публистичния стил на речта.

- Най-честа е употребата на перформативи и перформативни изказвания в официално-деловия стил – в различни видове перформативни формули на деловата кореспонденция, юридически клишета, деловодството и т.н. – утвърждавам, не възразявам, разрешавам и др.

Употребата на перформативните глаголи е присъща на едноцелевите, монотематични диалогични жанрове, например: Признавам решението за единствено правилно! , Потвърждавам, че той е най-добрият специалист по бъбречни заболявания в България., Подчертавам

важността на този завод за бъдещото развитие на града ни и т.н.

В речевия акт пропозицията се осмисля в зависимост от избрания контекст. Основните контексти на пропозицията на речевия акт, според Арутюнова са следните:

„1.Пропозиция – това е, което фигурира в речевия акт, т.е. това, което може да се подложи на потвърждение, съмнение, това, което може да бъде предмет на молба, заповед, пожелание, обещание, това, което остава, ако от семантиката се изчисти илокутивната функция.

2.Пропозицията е естествен аргумент на модалните оператори /например, възможно, необходимо/ и на пропозиционните постановки /например, както е известно, смята се, боя се и т.н./.

3.Пропозицията е семантичен актант на перформативните глаголи /например, Моля те, отвори прозореца!, Съветвам те да не прибързваш./.

Всички описани контексти на пропозицията се създават от говорещия субект АЗ или в крайна сметка, произхождат от него и в този смисъл те са диагностични. Пропозицията е предшествана от пропозиционната постановка на говорещия като отношението му към това, което има намерение да каже. Затова пропозицията може да оказва влияние и на комуникативните постановки на говорещия.

Пропозицията на речевия акт, очевидно, се определя от това перформативно изказване, което го реализира. Следователно, всичките му основни пропозиционални характеристики ще зависят от семантичния инвариант на представянето на събитията и фактите в перформативното изказване.

Асертивите са разгледани с възможностите да реализират двете формули АЗ х и Аз х, че..., като последната е определяща. Например, Аз, поручик Видев, докладвам, че военните действия в района са прекратени /П.Константинов, Прощаване с пролетта/ в сравнение с Аз, поручик Видев, докладвам за прекратяването на военните действия в района. Но при примера Твърдя, че тя беше на

работа в това време формулата Аз х е неприложима, без да се измени смисъла на изказването.

При комисивите е обратното, те се обезпечават от формулата Аз х: Обещавам ти вярност! при възможен вариант Аз х, че...: Обещавам ти, че ще ти бъда верен! По такъв начин пропозицията на комисивния речев акт се определя от гледна точка на предиката като пропозиционна функция.

Директивните перформативи не реализират две формули. Но формулата Аз х задължително експлицира адресата ТИ по силата на наличието в значението на перформативния глагол на семантичния компонент давам/дам, който обезпечаваша перлокутивния ефект на речевия акт. Например, Моля те да замълчиш.

Декларативните перформативни изказвания се отличават от асертивите със своята конвенционална социална значимост. Като правило декларативните изказвания и речев актове като цяло са част от по-сложно социално значимо действие или събитие. В този смисъл те могат да бъдат интерпретирани като част от фрейм. Например, съдебно действие, ситуация при назначаване на длъжност или уволнение от длъжност, огласяване на държавни актове и др. Директивите са представени с прости синтактични структури от типа Обявявам събранието за открито. Назначавам Ви за заместник на заболялия работник. Отлъчвам те от църквата. Модусът е имплицитен – аз казвам. Диктумът съдържа пропозиция със значение на факта, която напълно е обусловена от перформативния предикат

Експресивните речев актове обслужват актовете на сбогуване, приветствие, благодарност, извинение, поздравление и изразяване на съчувствие. Всички те и обезпечавашите ги перформативни глаголи и изказвания представляват определен списък. Модусът е имплицитен, а диктумът е изразен с проста синтактична структура, например: Благодаря ти за помощта. Поздравявам те за успеха. Изказвам съболезнованията си за загубата ти. Пропозиционните постановки са концентрирани,

както и при декларативите, в перформативния предикат.

Съотношението между дискурса, речевия акт и изказването потвърждава предположението, че изказването е дискретна единица на синтактичния континиум, обърната от една страна към езика, а от друга – към речта. Изказването не принадлежи само на езика или само на речта, а само отбелязва техните граници в пределите на речевата дейност.

Класификацията на перформативните изказвания в българския език е направена по признака на техния произход. Затова ние отделяме институционално-ритуални, заклинателни и ритуализирани перформативни речев актове.

Институционално ритуално е действие, в това число и речево, което:

- е формализирано в една или друга степен
- е свързано с дълбоко приживяване на ставащото и има свръхценностна значимост за всички членове на социума;
- закрепя йерархията на колектива и обосновава установената система от ценности /Карасик, 2002:400/.

Това действие не изисква верификация, не се характеризира с осъзната насоченост на разбирането и в този смисъл не се оценява като искреност или неискреност

Сред най-важните дискурси в български език, в който има ритуални жанрове, биха могли да се отделят:

- религиозен дискурс, който се отличава с висока обредност и включва на първо място ритуалния жанр на кръщаване, миропомазване, причастие, изповед, църковно бракосъчетание, посвещение на свещенослужители, молитви, покаяние, отлъчване от църквата;
- Правов /юридически/ дискурс, който се формира за сметка на редица ритуални жанрове като депортиране, екстрадиране, бракосъчетания, бракоразводен процес, слушания на различни съдебни дела;

- Военен дискурс, в който влизат такива ритуални жанрове като клетва, награждаване, приветствие;
- Научен дискурс, който включва, например ритуалния жанр на публична защита на дисертация;
- Политически дискурс, в който влиза ритуалният жанр на инаугуралната реч и други политически сюжети.

Подобно на ритуалните, ритуализираните речевни актове създават отделни социообразуващи перформативни актове, които, обаче, не са привързани към строго определен дискурс или жанр. Такива са молбата, извинението, поздравлението, похвалата, съболезнованието, осъждането, обещанието, приветствието, прошката, изискването и т.н.

Според нас, анализът и класификацията на перформативните речевни актове по признака за техния произход съществено допълва социолингвистичния анализ на даденото явление в рамките на теорията на речевите актове и теорията на дискурса.

Специално внимание е отделено на перформативните глаголи в българския език, на техните аспектиални особености /те са винаги в НСВ, сегашно време, активен залог, първо лице, ед. число/.

Важна особеност е категорията персоналност на перформативния глагол. Според американския лингвист Дж. Рос перформативни могат да се нарекат само такива декларативни изказвания, които потенциално имат отношение към личен перформативен глагол, като по този начин се съотнасят към субективна категория /Ross, 1970/.

Семантичната характеристика на българския перформативен глагол е направена не само на базата на изказвания с перформативен глагол, но и на такива без перформативен глагол.

При класификацията на перформативните глаголи ние се опираме на изследването на Ю.Д.Апресян /Апресян, 1988/, тъй като той

използва детайлизирана и разширена номенклатура на речевите актове.

Перформативното значение на глагола се определя от неговата употреба, от перформативния контекст, поради което основните свойства на перформативните глаголи се мотивират от първичните свойства на перформативните изказвания – непродължителност, равносилност на действието, интенционалност, уникалност и др. /Апресян, 1996:202/.

Класификацията на Апресян е построена в голяма степен върху семантичната и граматичната диференциация на перформативните изказвания. В много по-малка степен тази класификация се опира на илокутивната сила или на целта на изказването. Въпреки това тя е напълно съвместима с класификацията на Дж.Остин и Дж.Сърл. Нагледно това може да се докаже със следната таблица:

Дж.Остин	Дж.Сърл	Ю.Д.Апресян
Експозитиви Вердикативи	Асертиви	Специализирани съобщения и твърдения – изразяване на съгласие и възражение
Комисиви	Комисиви	Обещания
Екзерситиви Вердикативи	Директиви	Молби Предложения и съвети Предупреждения и предсказания Изискване и заповеди Забрани и разрешения
Вердикативи Екзерситиви	Декларативи	Признания Одобрения Осъждане Извинения Специализирани актове Наричане Назначение
Бехабитиви	Експресиви	Речеви ритуали Признания Одобрение Извинение Специализирани актове

Третата глава е посветена на семантиката и прагматиката на българските перформативни изказвания.

При анализа на семантиката и прагматиката на петте вида перформативни изказвания, отделени в съответствие с асертивната, комисивната, директивната, декларативната и експресивната илокутивна цел, за изходен принцип приемаме съотношението между пропозицията на перформативното изказване и речевия акт.

В центъра на предлагания семантико-прагматичен анализ са пропозиционните и модални характеристики на перформативното изказване, взаимодействието между нивата на речевия акт и семантичните сфери на субекта АЗ, адресата ТИ и речевото действие.

Разгледани са поотделно всички видове перформативни изказвания и перформативни глаголи в българския език.

Асертивите са преди всичко специализирани съобщения и твърдения. Те представляват, според Дж. Остин и А. Вежицка, условна група перформативи, тъй като основният семантичен компонент на тяхното дескриптивно лексикално значение говоря, казвам изисква да се ограничи кръгът на предикатите с определени глаголи. Перформативните формули на асертивите АЗ х и АЗ х, че...представляват двете основни разновидности на перформативните изказвания.

Перформативните изказвания по формулата Аз х са вторични по отношение на изказването Аз х, че, с изключение на абсолютната употреба като Аз обвинявам или отделни сложни случаи от типа: Написали нещо във вестника, разобличили измамника, а разобличеният идва и казва "Аз протестирам"! /Ал. Карасимеонов, Експертна комисия/

В примери от типа Докладвам за нещо, обявявам за открит и др. доминира не перформативното, а дескриптивното значение на глагола-предикат, което се уточнява от актантите, например: Доклавам, че ремонтните

работи са завършени и Докладвам за завършването на ремонтните работи.

Като съхраняват напълно значението на речевото действие, актантите му придават по-голяма описателност и затова такива изказвания, според Дж.Остин, може да бъдат охарактеризирани като квазиперформативни. В ролята на основен, пряк обектен актант в истинското перформативно изказване е подчиненото изречение с *че*. Асертивните перформативни изказвания съдържат глаголни предикати, в които преобладаващ задължителен компонент е *говоря/казвам* при допускане на *правя/направя*. Ако смисълът на *говоря/казвам* е обусловен от лексикалното /дескриптивно/ значение и от експликацията на модуса на перформативното съдържание, то смисълът на *правя/направя* е обусловен от перформативната формула *Аз х, че*, включваща пряк обектен актант и от съдържанието на пропозицията, представена в диктума. Способността за номинализация засилва дескриптивното значение и следователно, акцентира компонента *говоря/казвам*, но едновременно осъществява неговото взаимодействие с компонента *правя/направя*. Например: докладвам – *правя доклад*, обявявам – *давам обявление*, заявявам – *правя заявление* и т.н. Но, разбира се, не може да се говори за абсолютно твърдение, тъй като *Аз правя доклад* може да означава процеса на подготовка на доклада и затова изказването може да бъде осмислено като описателно, а не перформативно.

Между българските асертивни перформативни предикати ние не причисляваме глагола *съобщавам*, тъй като смисълът "*съобщавам*" е включен във формулировката на асертивната илокутивна цел и се разпределя върху всички глаголи асертиви. И още, подобно на *говоря*, той не може да се причисли към перформативите, тъй като има минимален задължителен смисъл за членовете на дадената група глаголи, която Вежбицка нарича "семантични примитиви". Що се отнася до възможната синонимна употреба от типа докладвам – рапортувам, докладвам – информирам и други, то

те обозначават определени видове и начини на съобщение и могат да оформят квазиперформативни асертивни изказвания по формулата *Аз х, че* в тези прагматични контексти и речев актове, както и истинските асертиви.

Изводът, който се налага е, че асертивните перформативни изказвания се характеризират с това, че при тях преобладава синтактичната формула *Аз х, че*, която изразява в частност и формулата *Аз х*, където *х* е перформативен глагол-предикат. Експлицитният модус е носител на пропозиционната постановка. Пропозиционното съдържание е изразено с диктума, който в съответствие с условията за истинност-искреност има фактитивно значение и допуска номинализация. В случай на номинализация ролята на дескриптивния /описателния/ елемент в значението на перформативния глагол е по-голяма и изказването като цяло става квазиперформативно.

За разлика от асертивните, групата на комисивните перформативни глаголи, които назовават илокутивната цел и представят речевото действие е достатъчно компактна и е представена както от глаголи, така и от словосъчетания, като демонстрира семантично единство за сметка на задължителния елементарен смисъл. Семантичният компонент *давам/дам* е изразен в словосъчетанията *давам дума, давам обещание, давам обет, давам клетва* и т.н. Очевидно е, че носител на дескриптивното значение е именният компонент на словосъчетанието.

Илокутивната цел на комисивните речев актове е да се задължи говорещият да направи нещо. Тя се реализира в перформативни изказвания, които се обезпечават със същите синтактични формули, както и асертивите - *Аз х, че* и *Аз х*. Например: *Обещавам да взема изпитите си тази сесия. Давам ти честна дума, че ще изпълня всяко твое желание, ти само се върни в света на живите.../Ал.Карасимеонов, Експертна комисия/.*

Много от комисивните глаголи са възвратни – *кълна се, задължавам се, заричам се* и други

Интересът към характеристиката на глаголите-предикати в комисивните перформативни изказвания

е обусловен от това, че независимо от сложността или елементарността на синтактичната структура на формулата Аз х или Аз х, че те остават суперпредикати, защото приемат много актанти. Например: кълна се в нещо, кълна се на някого, кълна се над нещо /например, над библията/.

Аналогично на комисивите с формула Аз х, че, комисивите с формула Аз х са автореферентни и са способни да се самоверифицират.

В основата на комисивната пропозиция лежи дескриптивното значение на перформативния глагол, което в съчетанието на давам+име /давам обещание, обет, клетва/ преминава в именен компонент. В отличие от асертивните перформативни предикати, комисивните предикати образуват синонимни двойки със словосъчетание: обещавам – давам обещание.

Разпространението на комисивните предикати е обусловено от прагматичните контексти и конвенционалността на речевия акт.

Директивните перформативни изказвания осъществяват илокутивната цел като опит да се застави някой друг да направи нещо. Самата формулировка говори за въвличането на адресата не просто в някакъв речев акт, в който той винаги е експлициран. Тук вече става дума за активност на адресата, т.е. за предполагаем перлокутивен ефект при извършването на речевия акт или поне за потенциален перлокутивен ефект. Директивните речев актове и перформативните изказвания са много разнообразни. Те включват молба, предложение, съвет, предупреждение и предсказание, изискване и заповед, забрана и разрешение. Например: Много те моля, възстанови всичко, както се беше и го направи сега, веднага!, Заповядвам ти да мълчиш и да слушаш, чуваш ли Великов? /Ал. Карасимеонов, Експертна комисия/, Предлагам да отидем на ресторант сега. Съветвам те да не губиш време, а да се заемеш с това веднага. /Б. Райнов, Не ме разсмивай/, Аз просто те предпазвам от бъдещи грешки, давам ти сигнал къде можеш да сгресиш, а ти сам решавай какво да направиш... /Б. Райнов, Този странен занаят/.

Перформативните изказвания-директиви се реализират по двете базови формули *Аз х* и *Аз х, че*. Последната се модифицира в *Аз х да* или *Аз х+императив*. Централната сфера е речевото действие, което пренася интенцията на говорещия субект *Аз* върху сферата на адресата *ТИ* и по такъв начин в директивите се реализира релацията *аз-ти*. Перформативният глагол уточнява общата директивна илокутивна цел, а не само я регистрира и назовава.

Класът на директивните речев актове привлича вниманието на изследователите със сложността на организацията на изказването си и с множеството на подбудителните интенции, които се изразяват най-вече със специалните граматични форми на императива.

Известно е, че подбудителността е една от водещите цели на говорещия, която отразява от една страна неговото волеизявление, а от друга страна – да подбуди адресата към действие.

Самите подбудителни интенции могат да бъдат представени в такъв порядък:

- 1.Лексикално-семантична група **МОЛБА** – моля, умолявам, ходатайствам, подавам молба, апелирам, излизам с петиция, увещавам, настоявам, заклевам.
- 2.Лексикално-семантична група **ПРЕДЛОЖЕНИЕ** – предлагам, предоставям, каня, призовавам, зова.
- 3.Лексикално-семантична група **СЪВЕТ** – съветвам, наставлявам, указвам, консултирам, инструктирам, използвам ръководство, поучавам, назидавам, проповядвам, наказвам, завещавам, напътствам, подсказвам.
- 4.Лексикално-семантична група **ИЗИСКВАНЕ** – изисквам, настоявам, диктувам условия, заповядвам, давам рекламация.
- 5.Лексикално-семантична група **ЗАПОВЕД** – заповядвам, повелявам, инструктирам, указвам, командвам, предписвам.
- 6.Лексикално-семантична група **ДЕКЛАРАТИВИ** – тази група е близка до подбудителната семантика – постановявам, поръчвам, завещавам, заповядвам, спускам директива.

7.Лексикално-семантична група ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ – предупреждавам, предпазвам.

8.Лексикално-семантична група ЗАБРАНА – забранявам, налагам вето, налагам табу ,налагам ембарго.

9.Лексикално-семантична група РАЗРЕШЕНИЕ – разрешавам, позволявам, допускам, санкционирам.

10.Лексикално-семантична група ПОДСТРЕКАТЕЛСТВО – подстрекавам, инспирирам, провокирам, подучвам, подклаждам.

11.Лексикално-семантична група СЪБЛАЗНЯВАНЕ– съблазнявам, изкушавам.

Видно е колко много речев актове извършва човек. Всеки един от тях може да бъде изразен с перформативно изказване, а в много случаи даже без пряк перформативен глагол-предикат.

Подбудителни са тези речев актове, които са основани на приоритета на говорещия, на неговия висок статус и власт. Това са заповед, изискване, команда, разпореждане, предписание, наставление, принуда и др., наречени инюнктиви. Другите подбуждения не зависят от социалните признаци и положението на говорещия.

Втората линия на класификацията е по признака изгода, полза от бъдещото действие. Ако действието е от полза на говорещия, то това е молба, прошение, заклинание. Те са наречени реквизитиви.

Ако ползата е насочена към адресата, то това е съвет, инструкция, рецепта, предложение, покана и т.н., наречени адвисиви.

Семантично-прагматичното поле на подбудителността има за център МОЛБАТА.

В заклинанията от типа Заклевам те/ви...голямата сила на въздействието се крие в обръщението към висшите сили, в призоваването им за помощници: Никога, никога за нищо не съм Ви молила, господарю и никога за нищо повече няма да Ви моля.Но, заклевам Ви, в името на Бога, направете това за моя едничък син и аз ще бъда вечно Ваша най-вярна робиня! /П.Константинов, „ Синият аметист”/.

Адвисивите – съвет, предложение, покана и др. се характеризират с това, че в резултат на действието печели адресатът: Съветватвам ви да направите това – то е полезно за вас!, След зимата идва пролет – така е и в живота – настоятелно те съветвам да не бързаш, да изчакаш своята пролет.../П.Константинов, Прощаване с пролетта/. За съвет, предложение и покана адресатът обикновено благодари, а за молба, изискване или заповед не се благодари. Моли се за съвет или разрешение: Посъветвай ме...Разрешете ми... са конвенционално закрепени изрази.

Препоръката, за разлика от стилистично неограничения съвет, се осъществява в официалното общуване от висшестоящо лице:Препоръчвам Ви да се запознаете подробно с материалите... Предложението може да означава и предписание да се изпълни нещо:Предлагам Ви да се подложите на щателен медицински преглед. Но по-често предложението се оказва семантически и прагматически сходно със съвета и предлагащият е готов не само да даде съвет, но и да участва в извършването на конкретното действие, което сам предлага: Съветвам те да гледаш този филм...,и Хайде да гледаме този филм. Казаното се отнася до две значения на глагола предлагам: 1.изисквам, предписвам нещо да се направи и 2. Поднасям, предоставям нещо някому. Но този глагол има и друго значение – предоставям някаква възможност за обсъждане: Предлагам нов проект. В речевия акт на предложението може да се съвместяват всички значения на думата и да се изразява обобщена интенция: Предлагам проект за обсъждане, подбуждам към бъдещо действие, предоставям услугите си. Последният компонент на изказването сближава предложението с поканата.

В речевия акт предупреждение, има насоченост към предупреждение за възможни бъдещи нежелани събития и е важна своевременността на извършеното подбуждане. Предупреждението се прави преди настъпването на опасността: Внимавай, ще паднеш!, Гледай да не се опариш!

Сред директивите интерес представляват речевите актове за подстрекателство – подбуждане към неблагоприятна постъпка. Явно е, че тук не може да бъде употребен пряк перформативен предикат – изказване от типа Подстрекавам ви... води до илокутивно самоубийство. Както и в повечето подобни случаи, за удовлетворяване на интенцията подстрекателство, се използват речев актове, които разгарят страстта и хазарта на адресата, за да се реши той на подобно действие. Интересно, че както и в други случаи на илокутивно самоубийство, съответният перформативен глагол лесно се употребява с отрицание: Аз не те подтиквам/подстрекавам/наговарям ...`но, разбира се, с ново интенционално значение: отмяна, отрицание на подстрекателството, възможно дори с допълнителен оттенък на оправдание, извинение и т.н.

Описаните по-горе подбудителни интенции и съответните им речев актове съставят семантико-прагматичното поле на подбудителността.

Доминантата в директивните изказвания за молба в българския език са изказванията с глагола моля, който оформя суперпредиката като използва двете перформативни формули. Дескриптивното значение на глагола моля се определя от взаимодействието на два семантични компонента - правя/направя и давам/дам, което е заложено в формулировката на илокутивната директивна цел. Взаимодействието между формулите Аз х и Аз х да е обусловено от това, че при външната повърхностна структура на изказването Аз х вътрешната, дълбочинна структура се оказва точно структурата Аз х да. Такова взаимодействие е продиктувано от насочеността на адресата и от предполагаемия перлокутивен ефект. Например: Настоятелно моля да ми бъде предоставена възможност да се защита /Ал.Карасимеонов, Експертна комисия/.

Повърхностната формула АЗ х предполага три начина за проявление и интерпретация на директивната пропозиция, които са обусловени от постпозитивните разпространители – обектните актанти на перформативния глагол:

1. разпространител – пряк обектен актант – съществително име: моля, тишина в залата!, Моля за внимание /за Вашето внимание/ - моля да внимавате.

2. разпространител да-конструкция – моля да ми позволите да направя заявление /Ал. Карасимеонов, Експертна комисия/

3. разпространител императив – моля, продължавайте!, Моля Ви, елате тук, Моля те, напиши ми всичко това и т.н.

В речевите актове за молба се наблюдава колебание във видо-временните форми, например: Ще помоля да вземете с вас инструментите си. Все пак ще ви помоля да ме разберете; Така ще те помоля, че ще ме запомниш, гад... /Ал. Карасимеонов, Експертна комисия/.

Употребата на представъчната форма от свършен вид на глагола моля със значение на бъдеще време не разрушава перформативността, а подчертава спецификата на нейното граматично значение за време като момент от време, включен в определен интервал.

В български език експлицитните перформативни изказвания се предават с форми на сегашно време, несвършен вид, по-рядко с форми от свършен вид при да-конструкция на глагола моля/помоля, който изразява намерението на говорещия да окаже въздействие върху адресата.

В български език имплицитната молба най-често се изразява с повелителни форми на глаголи от свършен вид: Събуди ме утре по-рано! С формите на императива от свършен вид могат да се съчетават и други индикатори, които акцентират на илокутивната подбудителна сила на изказването, например моля, а индикатори като хайде, давай по-често се употребяват с повелителни форми от несвършен вид: Хайде, тръгвай, не се бави!, Давай, започвай и не се бой от нищо – аз съм зад гърба ти... /Ал. Карастоянов, Експертна комисия/.

Имплицитната молба може да бъде изразена и с непълно изречение. Има ситуации, когато информацията се предава бързо: говорещият просто назовава предмет, който му е нужен. Разговорната

реч по принцип се стреми към минимизация: Карти и билети!, Два билета до Плевен първа класа!

Директивните речев актове за забрана и разрешение се характеризират с достатъчно последователна поляризираност, като се изхожда от това, че забраната е отрицание на разрешението, а разрешението е отмяна на забраната. Или, което не е забранено е разрешено.

Сред перформативните глаголи, които обозначават суперпредикати се наблюдава строго антонимична организация, в чиято основа лежи логическата противоположност $A - \text{не } A$, например:

забранявам – разрешавам: разрешавам = не забранявам

позволявам – забранявам, отказвам:
позволявам = не забранявам

налагам забрана - отменям забрана

налагам вето – отменям вето

давам право – лишавам от право и т.н.

Точно затова употребата на суперпредиката с отрицание не е регулярна и не е специфична.

Като определя забраната като „отрицателна заповед“, А.Вежбицка отбелязва, че за забраните е характерно, че те играят ролята на категорична подбуда. От тук следва необходимостта от уточняване на илокутивната цел на перформативните изказвания за забрана, която е категорично подбуждане на друго лице към отказ от някакво действие, насочено към изменение на някакво положение на нещата. Фактически, такава илокутивна цел анулира перлокутивния акт, тъй като отрича някакво действие.

Разрешението, напротив, изисква разширяване на перлокутивния акт, тъй като адресатът ТИ е задължен да реализира интенцията на говорещия субект, представена в илокутивната цел на изказването като подбуда към извършване на одобрено, санкционирано от говорещия субект действие, насочено към изменение на някакво положение на нещата.

Основната синтактична формула на перформативните изказвания за забрана и разрешение $\text{Аз } x \text{ допуска разширяване}$, но може да

бъде и самодостатъчна, абсолютна, например: Чакай, не си отивай! Готов съм да падна на колене и да ти искам прошка, но забранявам да си отиваш /Б.Райнов, Не ме разсмивай/, Тук не се пуши, но днес на тебе ти позволявам!, Позволете да бъда откровен, господин генерал! – Разрешавам.

В заключение, става ясно, че директивните изказвания за забрана и разрешение са антонимично поляризирани. Тяхното пропозиционно съдържание, както и илокутивната цел на съответния речев акт, са концентрирани в суперпредиката и са обусловени от неговото дескриптивно значение, което назовава перформативния концепт. Заедно с молбата, изискването и заповедта, речевите актове и перформативните изказвания за забрана и разрешение органично се включват в класа на директивите като проявяват техните основни особености. Възможността да се изразяват забрани и разрешения по друг начин и с други структури, не само с перформативни изказвания е обусловена от условията на общуване, контекста и ситуацията на общуване и е свързана с изменението и отражението на сферите на говорещия субект АЗ или адресата ТИ .

В заключение трябва да се каже, че значението на забраната се преплита с изискването, тъй като заповедта е всъщност изискване за изпълнение на определено действие. Илокутивният акт на забраната се преплита и с протеста, тъй като с акта на забраната говорещият изказва и своето решително възражение против искането или поведението на адресата. Преплитане може да се получи и с акта на предупреждението и осъждането. И тези преплитания не размиват границите между отделните илокутивни актове, а само доказват жизнеността на перформативните изказвания.

Разрешителните перформативни изказвания се отнасят към логическата теория на нормата, които предписват задължителните, забранителните и безразличните действия. Те могат да бъдат експлицитни, изразявани с глаголи-перформативи,

например разрешавам, позволявам, не забранявам, не мога да забраня и др., както и имплицитни, изразявани с формите на императива или с други средства.

Директивните речев актове за изказване на съвет уточняват илокутивната директивна цел в аспект на желателност и доброволност от страна на адресата ТИ, тъй като съветите не носят строго задължителен или принудителен характер. Съветът, за разлика от забраната дава позитивна инструкция. Изключения правят случаите на предписание, по-точно вътрешна забрана, която се съчетава с предписание-съвет. Такива са анотациите към лекарствени средства или други препарати. Например: Препоръчва се използването на препарата само върху чисти повърхности.. Илокутивната цел получава уточнение – да убеди и склони адресата. Говорещият /пишещият/ субект АЗ не знае дали слушащият /четящият/ ще изпълни неговия съвет и затова пропозиционното съдържание е обусловено от изразяването на хипотетичен факт.

Подобно на перформативите за изразяване на молба, директивните перформативни изказвания за съвет използват синтетичните формули Аз х , разширена с да-конструкция или с обектен актант и Аз х, да/Аз х+императив. Например: Съветвам те час по-скоро да се избавиш от тези документи, които биха те уличили в недобросъвестност /Ал.Карасимеонов, Експертна комисия/., Съветвам те, вземи мерки срещу тази упорита кашлица..

Директивните речев актове за съвет и препоръка притежават всички основни свойства на директивите, като си взаимодействат не само със суперпредикатите и речевите актове за молба, но и с тези за предложение и изискване.

Експлицитните перформативни изказвания със съществително, производно от глагола съветвам обикновено предават т.н. алтернативна форма на солидарност, когато между говорещите преобладават неформални, непринудени отношения. Напр. Съветът ми е да не ходиш у тях. Или: По отношение на твоята дилема, съветът ми към тебе е да отложиш женитбата за бъдещето /Б.Райнов,

„Юнгфрау“/. Говорещият не е неутрален, тъй като той се идентифицира с интересите на адресата. Съветът се равнява на изказването На твоё място аз бих постъпил така... Следователно, изказванията-съвети се отличават с добронамереност в полза на адресата.

Имплицитните изказвания-съвети могат да се предават и с формите на условното наклонение /минало деятелно причастие + бих/. В този вид перформативни изказвания частицата бих служи обикновено за смекчаване на подбудителната сила на изказването – в такъв съвет елементът на уговарянето отслабва.

В изказвания за съвет-внушение, оформени с конструкция да беше/бяхте+минало свършено деятелно причастие прагматичният елемент на уговаряне не отслабва, но съветът на говорещия става по-настоятелен. Говорещият счита за необходимо адресатът да извърши съветваното действие. Напр. Да беше се явил на този изпит.

Имплицитните перформативни изказвания за съвет могат да бъдат оформени и с модални думи за задължение /длъжен, трябва, нужно е, необходимо е, време е/ в съчетание с да-конструкция в СВ и НСВ или само с да-конструкция. Например: Нужно е да се съвземете сега, Време ти е да се заемеш с работа и др.

Имплицитните перформативи за изказване на съвет често се оформят с императив от СВ или НСВ. Има основание да се смята, че маркираността на перфективите се състои в това, че техните синтактични възможности са по-ограничени в сравнение с имперфективите. Следователно, значенията на свършените глаголи са по-ограничени, отколкото на несвършените. В сравнение с НСВ, СВ има по-малко семантични /частни видови/ позиции, по-малко прагматични значения /илокутивни качества на речевия акт/. Положителният признак на глаголите от СВ „цялостност“ ограничава действието или количествено /при временно-пределните и количествено-пределните глаголи/, или качествено /при резултативно-пределните глаголи/. Повечето глаголи от СВ се отнасят към резултативно-

пределните, чиито повелителни форми означават стремеж към достигане целта на действието. Това усилва илокутивното подбудително въздействие и прави съвета по-убедителен. При това повелителните форми на СВ се осъществяват преди всичко в частната видова позиция на конкретния факт. Императивите от СВ като че ли служат за подтик към извършване на конкретно и еднократно цялостно действие, прикрепено към тясно локализиран времеви план и към определена ситуация.

Повелителната форма от СВ оформя две главни значения на съвета – съвет-внушение и съвет-увещение. Терминът съвет-внушение е въведен от Алиса Дейвисон /Davison, 1983:514/. При това изказване говорещият се стреми да окаже благотворно влияние на волята и съзнанието на адресата с цел да го подбуди към определени мисли и постъпки. Например: „Разбирам колко ти е тежко, но не бива да позволяваш това да те сломи...“

Може да се твърди, че формата на императива от НСВ се наблюдава, макар и рядко и в аспектиална позиция на актуален процес – тя служи като сигнал за извършване на единично /монотемпорално/ процесно действие, прикрепено към ситуацията на речта.

Подвид на съвета е инструкцията, която указва начина на осъществяване на дадено действие. Инструкцията не е обект на нашето изследване, тъй като глаголът инструктирам не спада към перформативните глаголи. Но разбира се, има и такива съвети, изразени с форми на НСВ в съчетание с индикатори за начина на действието, които могат да бъдат наречени инструкциообразни съвети.

При изследване на частните видови значения на отрицателните форми на императива ние изхождаме от гледна точка на семантиката, а при разглеждане на илокутивните качества на речевите актове – от прагматична гледна точка.

Препоръката, за разлика от предложението и съвета, носи в себе си значение за предпочитание при избор /при сравнение/. По мнението на

Н.Д.Арутюнова „изборът изисква мотивировка, която обикновено търсят в практическата целесъобразност, удобството, надежността и други частни оценки“ /Арутюнова, 1988:256/. В значението на перформатива препоръчвам/препоръчам главният мотив при избора е положителната оценка за действия и предмети, която се крие в самия глагол. Този перформатив носи в себе си имплицитно аксиологично значение на компаратива по-добре или на суперлатива най-добре. Тяхното значение би могло да се формулира, примерно така: Аз Ви препоръчвам да постъпите така, защото така е по-добре или най-добре.

Значението на перформативния глагол препоръчвам, което изразява идеята за предпочитание при избор, се пресича със значението на съвета, който дава даден специалист /например лекар/: Препоръчвам Ви да полежите още няколко дни., Съветвам те да вземаш редовно лекарствата си и т.н.

При анализа на материала става очевидно, че перформативът препоръчвам може да сменя своето значение в зависимост от социални причини, от нормата на статуса, властта, при което в общуването преобладава формалността. В интеракцията на старшият по чин /началник или лекар, адвокат, съдия/ се обръща към събеседника си с препоръка, която е близка до разпореждане. Или, препоръка от типа препоръчвам ти пилешко месо, вместо свинско можем да наречем условна препоръка. А препоръка от типа препоръчвам ти да говориш истината можем да определим като безусловна препоръка.

Перформативите препоръчвам и предлагам /в значението на препоръчвам/ могат да се съчетават с одушевени съществителни. Това е препоръчвано на адресата /или адресатите/ лице /или лица/ с идеята за предпочитание при избор. Значението на перформатива предлагам се пресича със значението на перформатива препоръчвам, който за разлика от перформатива предлагам може да се съчетава с индикатори като много, настоятелно и други подобни, които показват степента на проява на

действието, на подчертана сила на одобрение: Предлагам за ръководител на проекта инженер Денев. Той е честен човек и добър специалист /Б.Райнов, Само за мъже/; Препоръчвам Ви Катя, тя ще изпълнява всички Ваши желания/Алек Попов, Мисия Лондон/; Мога да Ви препоръчам този парфюм; Идвам да предложа нещо ново...

От горните примери е видно, че перформативните глаголи препоръчвам/препоръчам и предлагам/предложа се използват в перформативно значение и в двете си видови форми.

Препоръки, оформени с императив от несвършен вид представляват слаби интенции: говорещият остава последната дума на адресата, който има правото да избира – да следва ли препоръката на говорещия или да предпочете друго действие или въобще да не извършва действието: Как можа да си го помислиш дори? Госпожа Селянова пропагандира непреходни духовни ценности, не може дейността ѝ да бъде асоциирана с нещо толкова вулгарно! Не я тревожете с подобни предложения! По-добре пишете в пресата, че не е пристигнала или още по-добре си идете Вие.../Алек Попов, Мисия Лондон/.

Значението на препоръката може да се пресича и със значението на предложението. Негативната оценка на някаква ситуация /положение на нещата/ служи за основание за препоръчително предложение от страна на говорещия към адресата да пристъпи към друго положително оценено действие, към което и двамата интерактанти имат положително отношение. С компаратива по-добре говорещият изразява своето положително отношение към предлаганото действие. Конструкцията хайде да+ глагол от свършен вид или хайде да+ глагол от несвършен вид в съчетание с по-добре служат за изразяване на препоръчително предложение, когато говорещият подбужда адресата /или адресатите/ към съвместно действие, заслужаващо предпочитания пред друго действие, оценено от тях отрицателно: Хайде по-добре да запеем!; Хайде по-добре да играем карти!; Какво така все за тъжни неща заговорихме? Хайде по-добре да пием от живителната влага на това прекрасно вино

/Алек Попов, Мръсни сънища/; Не се разстройвай, хайде да изпием по чаша вино!

Препоръката може да бъде предадена и с да-конструкция в несвършен вид в утвърдителни и отрицателни изречения или с утвърдителни форми на да-конструкция в свършен вид в съчетание с компаратива по-добре. Да-конструкцията в съчетание с придикативното наречие по-добре фиксира настойчива препоръка и има силна интенция. Формата на да-конструкция в несвършен вид сигнализира за вътрешна повтаряемост на монотемпоралното действие, прикрепено към един тесен локализиран времеви план, към една ситуация: По-добре е да ходиш на работа; По-добре е утре да вземаш хапчета и да стоиш на топло в къщи.

Подбудителното значение на препоръката се предава с положително-въпросително изречение от типа Не е ли по-добре за тебе /за вас... Говорещият сравнява различни възможни ситуации и търси най-предпочитаната. Той не иска да поема отговорността за последствията от своята препоръка и затова оказва подчертано слабо интенционално въздействие на адресата като предоставя пълна свобода на избора: Ти най-добре си знаеш, но не е ли по-добре да се посъветваш с лекар? Все пак тази температура не е хубава.../М.Халачев, Нови криминални разкази/; Не е ли по-добре за тебе да се разделите?

Директивните речев актове и перформативни изказвания за предложение модифицират илокутивната цел като включват компонент на доброволност. Т.е. говорещият субект АЗ възнамерява да убеди адресата ТИ да реализира предложението, но доброволно, без принуда. Предложението може да включва и допълнителен смислов оттенък за съвместно действие, а в случай на покана или призоваване /например, покана за двубой или дуел/ носи принудителен или задължителен характер. Например: Предлагам програмата да се гласува веднага; Призовавам те на честен двубой и др.

Основна формула на перформативното директивно изказване за предложение е Аз х,

която обикновено се разширява с да-конструкция или с обектен актант. Например: каня те на гости, каня те да се разходим, призовавам ви към тишина, призовавам ви да гласувате и др. Абсолютната употреба като аз каня, аз призовавам, аз предлагам е изключена.

Очевидно, че перформативният суперпредикат назовава илокутивната цел чрез дълбочинния семантичен компонент молба, а задължителният семантичен компонент на неговото дескриптивно значение е правя/направя, което особено ясно е изразено при глагола призовавам.

Перформативната пропозиция при имплицитен модус се съсредоточава в суперпредиката с разширение. Съдържанието на перформативната пропозиция – да се въздейства на адресата с цел да приеме дадено предложение или покана – не е фиктивно, защото перлокутивният ефект настъпва или не настъпва само при извършването на речевия акт и често даже предполага взаимно действие. Само говорещият субект АЗ може да верифицира пропозицията и то само при появата на перлокутивния ефект или при извършване на действието съвместно с адресата ТИ. По такъв начин пропозиционните характеристики на перформативното директивно изказване за предложение и на речевия акт за предложение съвпадат.

Особено стои въпросът с израза предлагам сърцето си или правя предложение, в което се експлицира задължителен семантичен компонент обяснение в любов и предложение за брак. Например: Дошъл да прави предложение на момичето, а се сдърпа веднага с брат й /П.Константинов, Прощаване с пролетта/.

Словосъчетанието правя предложение изразява определен конвенционален акт и се включва във фрейма сватосване. Поради това се сближава с ритуалните действия.

Въпреки, че понякога предложението може да има и заповедно значение, по наше мнение, не можем да го причислим към заповедта. Речевият акт на предложението е по-близък до съвета, но не може да бъде отъждествяван и с него. Не е

случаен фактът, че в стремежа си да подчертаят близостта между различните речев актове, В.С.Храковски и А.П.Володин ги смесват, определяйки съвета като „искан съвет“, а предложението – като „неискан съвет“ /Храковский, Володин, 1986:170/.

Нашите наблюдения позволяват да се направи изводът, че в предложението, както и в поканата може да се открие и семата молба, която липсва в съвета. Като предполага заинтересованността на адресата към предлаганото му действие, говорещият проявява към него солидарност, т.е. отъждествява предполагаемите интереси на адресата със своите. Акта на предложението може да се изтълкува, например така: Аз искам /т.е. моля ви/ да извършите предложеното от мене действие, към чиято цел вие сте положително настроен.

Перформативът предлагам най-често се съчетава с да-конструкция, която назовава илокутивната цел на действието – тази цел, към чието осъществяване говорещият подбужда адресата.

Анализът на българските перформативни изказвания за предложение показват, че не можем да се съгласим с В.С.Храковски и А.П.Володин, които подхождат към въпроса от формална гледна точка и определят съвета като „искан съвет“, а предложението – като „неискан съвет“ /Храковский, Володин, 1986:170/. Нашият материал показва, че има както искани, така и неискани съвети, както искани, така и неискани предложения.

В зависимост от това по какъв начин говорещият осъществява своята илокутивна цел, ние различаваме външна и вътрешна илокутивна сила на въздействие. Когато говорещият предлага нещо, умолявайки, става дума за вътрешна илокутивна сила на въздействие: Искам да предложа, така да се каже...помислете...ние можем да работим за трима и...предлагам да не назначаваме трети човек, а ние да поемем нормата му, а...Какво ще кажете?/М.Халачев, Нови криминални разкази/.

Когато говорещият предлага изисквайки или заповядвайки, става дума за външна илокутивна сила, при която въздействието на говорещия се проявява в различна степен на власт и енергичност. Ако старшият по чин /шеф, началник/ предлага нещо на по-нисш от него по чин, молейки той се поставя наравно с подчинения и говори с него като с равен: Предлагам да гласуваме увеличение на заплатата на колегите, които са атестирани с отлична оценка.

Ако старшият по чин се обръща с изискване или заповед в предложението си към адресата /или адресатите/, в обръщението му преобладава формалността, официалният, вежлив и сдържан тон: Предлагам да признаем трудовия стаж на колегата в чужбина като стаж по специалност; Предлагам сега веднага да приемете моите предложения без дискусия, тъй като след време ще е вече късно/Алек Попов, Мисия Лондон/; Предлагам да ги арестуваме и да ги държим, докато не се докаже невинността им. Предупреждавам ви, че ако се окажат поне замесени, те ще бъдат изключително опасни /М.Халачев, Нови криминални разкази/.

От приведените по-горе примери става ясно, че акта на предложението се пресича с акта на изискването и с акта на заповедта в зависимост от това, каква норма преобладава в акта на интеракцията. Ако в акта на предложението е налице и семата молба, то преобладава алтернативната норма на солидарност. Например: Предлагам да наградим колегите, които имат повече научни публикации., Ето какво искам да предложи..Не ни трябва помощ. Ще се справим и сами със задачата /Б.Райнов, Само за мъже/.

Перформативът предлагам може да се съчетава с неодушевени съществителни имена , предмети, които се предлагат на адресата без идеята за предпочитание при избор: Предлагам ти да изживееш честно остатък от живота си, за да изкупиш вината за безбройните си грехове пред Елена /П.Константинов, Прощаване с пролетта/; Предлагам споразумение – аз ще си мълча за

пациците, а ти ще си затвориш очите за това, което видя току-що /Алек Попов, Мисия Лондон/.

Перформативът предлагам може да се съчетава и с одушевено съществително име, което е лице, предлагано на адресата /или адресатите/ с идеята за предпочитание при избор. Значението на перформатива предлагам/предлага се пресича със значението на перформатива препоръчвам/препоръчам, който има освен препоръчително значение и значение на одобрение, признание, че някой е по-добър от другите: Аз предлагам Иванов за поста директор. Той е честен и работлив. А аз ще предложа Петров – той има повече опит /М.Халачев, Нови криминални разкази/.

От приведените примери става ясно, че перформативът предлагам/предлага в препоръчително значение се използва в двете си видови форми – свършен и несвършен.

В акта на предложението семата молба обикновено е скрита, но тя може да се проявява понякога и експлицитно, като допълнителен индикатор, особено в така наречените хибридни речев актове. Тя засилва вътрешната илокутивна сила на въздействие на акта предложение. Решаваща роля при определяне на акта играе имплицитно изразената част, оформена с императив /имплицитната перформативна част на изказването има приоритет пред перформативния глагол/: Моля те, помисли малко. Просто помисли /М.Вешим, Английският съсед/.

Перформативът предлагам/предлага може да влиза в състава на просто изречение във формата на страдателен залог: Предложено е да освободите стаята.

Преките експлицитни перформативи се осъществяват и с формите на условно наклонение. Конструкция от типа Бих предложил оформя значение на желана необходимост от предлаганото действие. В такива конструкции в български език се използва само свършен вид: По въпроса за смяната на обекта аз бих предложил да изчакаме проучването и заключението на експертите /Б.Райнов, Не ме разсмивай/ Към косвените

експлицитни перформативи за предложение можем да отнесем и конструкции от типа позволете ми да предложа, разрешете ми да предложа, при които в български език се използват само форми от свършен вид. Говорещият използва формални елементи от висок стил /позволете, разрешете, имам честта/, които изпълняват конативна функция на вежливост, засилват вътрешното илокутивно въздействие на перформативното изказване на адресата. Такива конструкции свидетелстват за социалните характеристики на интерактантите и за официалност или тържественост в техните отношения: Разрешете да Ви предложа своите билети за спектакъла! – С удоволствие /П.Константинов, Прощаване с пролетта/, Позволете ми да Ви предложа ръката си; Разрешете ми да вдигна тост за нашите гости /Алек Попов, Мисия Лондон/.

Перформативният глагол предлагам в съчетание с отрицателна частица и да-конструкция получава значение на препоръка /термин на Арутюнова/, когато говорещият препоръчва на адресата /или адресатите/ да не се извършва някакво действие, което той оценява отрицателно. Тъй като става дума за препоръка да не се извършва някакво действие, говорещият се мотивира и поема отговорността за последствията при приемане на препоръката от страна на адресата: Предлагам да не натоварваме излишно Мат с подобни неща – той е болен, дископатия има след падането от моста...да не го караме да се напруга... /М.Вешим, Английският съсед/.

Повечето перформативи при отрицание губят своята перформативност, както глаголът предлагам в следния пример: Аз не ти го и предлагам за работник... /М.Халачев, Нови криминални разкази/.

В случай, че перформативната функция на предложението няма явно езиково изражение, постановката на говорещия не е изразена с перформативен глагол или с производно от него съществително име, може да се говори за имплицитни перформативни изказвания. Илокутивното качество на акта и илокутивната цел на изказваното предложение стават ясни от

ситуативния контекст. Анализът на езиковия материал дава основание да се твърди, че имплицитните перформативни изказвания за предложение в български език се предават с:

-императив от несвършен и свършен вид с усилителни частици или без тях

-думите давай /хайде/ + императив от несвършен вид: Давай/хайде, тръгваме; Хайде, сядаме и почиваме.

-думите давай /хайде/ + да-конструкция от несвършен вид: Давай/хайде да тръгваме, Хайде, да сядаме вече.

-отрицателна форма на бъдеще време: Няма да седнем тук; Няма да сядаме.

-да + форми на минало предварително време: Да бяхме седнали. Да беше ял.

-конструкция от типа разрешете+да-конструкция от свършен вид: Разрешете да предложи нещо ново...

-да-конструкция в свършен или несвършен вид: Да тръгваме!, Да седнем.

-модални думи + да-конструкция от несвършен или свършен вид: Искам да тръгваме вече, Трябва да тръгнем веднага.

-модалния глагол искам + форми на сегашно време, свършен вид във въпросителни изречения: Искаш ли да отидем на кино?

-с думата може+ да-конструкция в свършен или несвършен вид: Може да тръгваме; Можем да отидем на театър.

-конструкции с ако+сегашно време, свършен вид: във въпросителни изречения: А ако се върнем?, Ако вземем трамвая?

-отрицателната форма на бъдеще време, свършен или несвършен вид в предположително-въпросителни изречения: Няма ли да седнем?, Няма ли да сядаме тук?

-да-конструкция в удостоверително-въпросителни изречения: Да седнем?, Да почиваме вече?

-отрицателната форма на сегашно време в удостоверително-въпросителни изречения: Не свършваш ли вече?

-отрицателна конструкция с глагола искам + да-конструкция в предположително-въпросителни изречения: Не искаш ли да седнеш?, Не искате ли да поговорим?

Формите на императива от несвършен вид често се наблюдават в аспектиалната позиция на обобщения факт. По-рядко се откриват в позицията на актуален процес, която изисква по-голяма контекстна поддръжка.

Възниква въпросът с какво се отличават актовете на предложение, предадени с форми на несвършен вид от актовете на предложение, оформени с императив от свършен вид.

В илокутивните актове на предложение, изразени с форми на императив от несвършен вид се осъществява акта на условното предложение. Условността се проявява в имплицитния /често и в експлицитния/ оттенък на вежлива уговорка ако искате, както искате, каквото искате, където желаете и т.н. Говорещият предлага да извърши действието с явно безразличие към това, ще бъде ли извършено действието или не. Слабото илокутивно въздействие на акта на условното предложение предполага предоставяне на решението за изпълнение на предложението на адресата – извършването на действието зависи напълно от решението на адресата. Главен индикатор на акта на условното предложение е повелителната форма от несвършен вид, а второстепенни индикатори могат да бъдат и изброените по-горе вежливи уговорки от типа ако искате: Ако искаш, чакай, но аз видях, че те заминаха, Вземай каквото искаш и се махай /Б.Райнов, Само за мъже/, Влизай, ако желаеш, но седи мълчаливо, защото имам работа, не ми пречи.../Б.Райнов, Не ме разсмивай/.

Цялостни действия, изразени с повелителни форми от свършен вид се осъществяват най-често в частната видова позиция на конкретния факт. Императивите от свършен вид служат като сигнал за извършване на конкретно и единкратно цялостно действие, прикрепено към тясно локализиран времеви план и към една ситуация.

В плана на речта често се наблюдава удвояване или емфатично повторение на делимитативите. В такива ситуации в обкръжението на делимитативите не се появяват акционални индикатори, които указват или времево, или количествено ограничение на действието. С отделянето на един глагол вниманието на говорещия и на адресата се съсредоточава върху най-положително заредения глагол, който със своето повторение внася оттенък на одобрение, приветливост и ласкавост: А ти поспи, поспи, малката ми палавница! Полежи, полежи, отдъхни си /Б.Райнов, Само за мъже/, Поплачете си, поплачете си, не се стеснявайте. Човешко е, а и мъката Ви е голяма /П.Константинов, Прощаване с пролетта/.

В приведените по-горе примери говорещият и адресатът съсредоточават вниманието си на самото действие с емоционално положителен знак.

Съществуват и промеждутъчни значения на границата между предложение и покана. Нашият материал показва, че в ситуация на угощаване значението на предложението се пресича със значението на поканата: Опитайте хайвереца...страхотен е.../Вл.Зарев, Разруха/, Пробвайте и сандвичите. Ако трябва да сложа още малко майонеза /М.Вешим, Английският съсед/.

В съвременния български език в диалогична реч често се употребява повелителната аналитична конструкция за съвместно действие, която се състои от думата хайде+форми от първо лице множествено число сегашно време на глагол от свършен вид вместо форми от второ лице единствено или множествено число. Като битуват предимно в диалог, повелителните конструкции предават преди всичко алтернативната норма на солидарност и при разговор имат оттенък на непринуденост. Разбира се, нормата на солидарност въобще не изключва формалното, вежливо отношение между интерактантите. Неформалното отношение на говорещия винаги се предава с думата хайде, която се отличава с отнесеност на действието към единичен адресат: говорещият не само подбужда адресата да извърши

действието, но и сам се включва в него. Тъй като става дума за съвместно действие, то за извършването му са заинтересовани както говорещият, така и адресатът /по предложение на говорещия/.

Речеви актове за опитивно /желателно/ предложение в български език се оформят с различни конструкции на минало предварително време. При този акт на „желателно предложение“ значението на желание предполага стремежа на говорещия към целесъобразно и полезно действие. Говорещият желае и моли адресата да извърши предложеното му действие, като предполага, че това действие е полезно за адресата. Говорещият проявява солидарност с адресата и желае предложеното от него действие да бъде изпълнено. Така върху първичното значение на предложение се наслагва и оттенък на молба: Да беше си легнала, мила!, Да бяхме се погрижили за Мат след злополуката /М.Вешим, Английският съсед/; Да беше останал тук, а?

Желателно-предполагателното действие може да се предава и в съчетание на глаголи с модификация на частицата би /би било хубаво, би било добре, не би било лошо и т.н./, които оценяват желаното действие положително: Бихте направили добре, ако поканите госпожа Силянова на кафе/Алек Попов, Мисия Лондон/; Добре би било чай да ти сварят; Не би било лошо да се погрижиш за себе си.

Конструкции с би трябвало в съчетание с да-конструкция от свършен вид оформят значението на желана необходимост на предлаганото действие. Значението на тези конструкции се пресича със значението на разпореждането. В такъв акт на предложение обикновено са интересовани и двамата интерактанти. Частицата би смекчава и отслабва оттенъка на изискване в предложението: Би трябвало да включим в сценария – Дезмънд се пресегна и отново напълни чашата на Катя /Алек Попов, Мисия Лондон/; Би трябвало да разбереш веднага, че той е не твой човек.../Вл.Зарев, Разруха/.

В разговорната реч широко се използват безлична предположително-въпросителна конструкция от типа Да не отидем ли на кино?; Дали да не отидем на ресторант? Подобна конструкция служи за вежливо предложение. Илокутивната сила на изказването отслабва, тъй като говорещият изпитва неувереност дали предложението му ще бъде прието от адресата: Дали да не пийнем по чашка преди акцията? /Вл.Зарев, Разруха/; Дали да не запалим по цигара?

Интерес представляват и предположително-въпросителните предложения в съчетание с думата може би. Глаголът-сказуемо е изразен обикновено с форма във второ лице единствено или множествено число или с да-конструкция: Може би искаш вода?; Може би ще си легнеш? Р.Конрад подчертава, че за въпросителните изречения, съдържащи "открита" пропозиционна структура, е характерно състоянието на "незнание" за говорещия /Conrad, 1983:350/. Илокутивната цел на предложението, оформено като предположително-въпросително изречение, може да се счита за подбуда към адресата за извършване на някакво действие. Като следствие от състоянието на "незнание" се появява неувереност, нерешителност у говорещия, тъй като не знае как ще реагира адресатът на неговото предложение. Илокутивната сила на такива изказвания е по-слаба: Може би да го задължим да ни предава всяка негова дума и да следи всяка негова крачка? /Вл.Зарев, Разруха/.

Ответните реплики на перформативните изказвания за предложение в зависимост от ситуацията се предават или с експлицитни, или с имплицитни перформативи за съгласие /положителни ответни реплики/ или с перформативи за несъгласие и отказ /отрицателни ответни реплики/.

Вече беше казано, че някои илокутивни актове могат да получат перлокутивна функция, т.е. могат да играят ролята на практическо следствие от друг илокутивен акт. Със своя илокутивен акт говорещият се стреми да окаже на адресата перлокутивно въздействие. Изказване с такова перлокутивно въздействие може да се счита за

съгласие от страна на адресата, което потвърждава идеята, че перлокутивната цел на изказването-предложение е изпълнена успешно.

Най-разпространени са положителните отговори на подбудата за съвместно действие /при употребата на аналитичната форма хайде+първо лице множествено число на да-конструкция/. При изразяване на съгласие се използва само думата хайде: Хайде да отидем на кино! – Хайде!, Хайде да си лягаме! – Хайде!

Друг начин за изразяване на съгласие в български език е чрез думи за благодарност, чрез думи и фрази, които потвърждават, че предложението е прието или чрез невербални средства: Да Ви изпратя до блока? – С удоволствие; Приемете тези цветя в знак на уважение и преклонение пред Вашия труд – Благодаря!; Да прекратим вече този безсмислен спор! – Предложението ти е прието с болшинство.../Б.Райнов, Не ме разсмивай/; Хайде да изчезнем от тук. Май става напечено... - Вероника само утвърдително поклати глава и тутакси изчезна в мрака /Вл.Зарев, Разруха/.

Отрицателните ответни реплики на перформативните изказвания за предложение в български език се предават с отрицание на съществителното или на прилагателното, които са образувани от перформативния глагол съгласявам се/съглася се. Няма съмнение, че имплицитните косвени перформативни формули за отказ и несъгласие в речта имат приоритет пред преките експлицитни перформативи. В отрицателни ответни реплики /при изразяване на отказ и несъгласие/ адресатите често се мотивират за отказа си. Честотата на употребата на мотивиран отказ или несъгласие зависи от битовата култура на адресата: Позволете ми от цялото си сърце да Ви благодаря за предложението и заедно с това да се откажа от него.Ако аз се чувствам вече полезен на едно място, то ще бъде ли честно от моя страна да го напусна?/Алек Попов, Мръсни сънища/.

Имплицитните косвени речев актове за несъгласие и отказ се оформят с отрицателната

частица не или с предикативното наречие не трябва или с различни отрицателни конструкции, например: няма да кажа, не искам, а понякога и с цели изречения: Мога ли да Ви предложа едно питие? – Не! /Б.Райнов, Само за мъже/; Да беше изпил поне една бира? – Не трябва... /М.Вешим, Английският съсед/; Да беше се оженил поне! – Да, но не искам да се свързвам с някоя, която утре ще си намери по-богат от мене... /Вл.Зарев, Разруха.

Директивните перформативни актове за предупреждение представляват компактна група, в която глаголът-суперпредикат има представката пред-, която пък от своя страна корелира със смисъла “предварително, по-рано, преди някакво действие или събитие”. Това събитие или действие обикновено е предстоящо и се извършва след речевия акт: Вземам якето, но предупреждавам, че ако не стане на сина ми, ще го върна; Аз те предупреждавам, за да те предпазя, а ти постъпи както искаш...; Предупреждавам - при следващо отсъствие без причина, ще се обадя на родителите ти!

Перформативните изказвания за предупреждение проявяват и двете синтактични формули Аз х и Аз х, че с вариантите им, когато на мястото на диктума, който се въвежда със съюза че, може да се използва друг съюз и даже диктумът може да се присъедини непосредствено: Предупреждавам: връщам Ви за последен път без да Ви впиша оценката в протокола... /Предупреждавам, че Ви връщам за последен път без да Ви впиша оценката в протокола/.

Пропозицията на перформативните изказвания по формулата Аз х при имплицитен модус се формира с илокутивен суперпредикат, който има илокутивна цел, например предварително, по-рано да бъде заставено друго лице, различно от говорещия субект, да обърне внимание на съществуващо положение на нещата и да измени това положение. Например: Предупреждавам: още едно провинение от този род и ще Ви отстраня от занятия.

Задължителен семантичен компонент на суперпредикатите за предупреждение е глаголът

правя/направя, който организира взаимодействието между сферите на говорещия субект Аз и Ти.

Речевите актове за предупреждение се сближават с други директивни актове, например, с тези за съвет и препоръка, тъй като говорещият има намерение със своето предупреждение да убеди слушащия да отстрани опасността, да се опази и защити. В това отношение перформативите за предупреждение служат за привличане вниманието на адресата Ти.

Можем да отделим още едно значение на перформативния глагол предупреждавам, което се проявява в ситуациите, когато говорещият желае просто да обърне вниманието на адресата на някакво събитие. Тогава речевият акт изпълнява само съобщаваща функция. В това значение перформативният глагол предупреждавам се пресича със значението на перформативите, които означават съобщения и твърдения /част от експозитивите, определени от Дж.Остин/, но с тази разлика, че той служи не само за съобщение на някакво важно за говорещия действие, но и за привличане вниманието на адресата. Това значение на перформатива предупреждавам се намира в отношение на пресичане само със значението на така наречените специализирани съобщения и твърдения и не се сближава със значението на съвета: Трябва да Ви предупредя /да Ви съобщя, да Ви уведомя/, че съм алергичен към антибиотици.

Както директивите-предупреждения, така и репрезентативите-предупреждения в български език се предават преди всичко със следните конструкции:

1.експлицитен перформатив с или без че: Предупреждавам те, че ние имаме сили и възможности да си отмъстим /Вл.Зарев, Разруха/; Предупреждавам те: аз съм рязък и откровен човек, не си играй с чувствата ми! /Ф.Цуракова, Мокра поръчка/.

2.експлицитен перформатив + ако: Но, предупреждавам, ако ти сам не повярваш, нищо няма да добиеш...ще си останеш само с оная, купената свобода.../Вл.Зарев, Разруха/.

Косвено-експлицитните перформативи от дадената група могат да се оформят с различни конструкции – със съчетание на да-конструкция от свършен вид с модалния глагол искам /Искам да ви предупредя/ или със съчетание на длъжен съм + да-конструкция от свършен вид /Длъжен съм да те предупредя, че това няма да остане ненаказано/.

Имплицитните перформативи за предупреждение са оформени главно с положителни и отрицателни форми на повелително наклонение /Гледай, ще се подхлъзнеш и ще паднеш = Боя се, че ако не гледаш, ще се подхлъзнеш и ще паднеш, Не забравяй да си изпиеш лекарството = Боя, се, че ще забравиш да си изпиеш лекарството/.

Говорещият може да се опасява или за адресата, или за самия себе си. За перформативен акт на предупреждение може да става дума само в онези случаи, когато говорещият се опасява за адресата.

Във връзка с отрицателните форми на императива от свършен вид от типа да не се обидиш, има ситуации, в които говорещият се опасява за себе си и моли адресата да не го поставя в такова отрицателно положение. В такива случаи става дума за молба, а не за предупреждение: Извинете, да не се разсърдите, но аз тук малко ще почистя...късничко дойдох днес... бях заета в университета.../Алек Попов, Мисия Лондон/. В случая героинята се бои за себе си, да не се разсърди началникът, от което би имало отрицателни последиствия за нея.

Отрицателната форма на императива от несвършен вид е в позицията на обобщения факт с назоваваща функция, когато говорещият забранява на адресата да извършва някакво действие: Виж, не затваряй така силно вратата след себе си. Тя е автомат и ще те плесне отзад сама.../М.Вешим, Английският съсед/; Не си цапай ръцете с тази отрепка, само ще се омърсиш. Дори и добро на мене няма да направиш.../Алек Попов, Мисия Лондон/.

Всъщност, отрицателните форми на императива от несвършен вид означават повече акт на молба, на съвет или на забрана с оттенък на

предупреждение. Те, според нас, не индуцират емоционална прагматична пресупозиция.

Значението на предупреждение в български език може да бъде предадено и с конструкция от типа гледай+отрицателна форма на да-конструкция от свършен вид /Гледай да не паднеш; Гледай да не закъснееш/.

Илокутивният акт на предупреждението постига своята перлокутивна цел, когато неконтролируемото действие става контролируемо от адресата, когато словесната реакция, възникнала в отговор на подбудителното изказване за предупреждение е насочено към прагматична пресупозиция, изразяваща опасението, безпокойството на говорещия. Със своя отговор адресатът разсейва опасенията на говорещия: Да не закъснееш! – Няма, не бой се, таксито е долу; Гледай там да ги залъжеш нещо, та да не се разчуе истината! – Не се тревожете за това, Генерале. Разчитайте на опита ми /Вл.Зарев, Разруха/.

Директивните речев актове за изискване и заповед са най-ярките носители на илокутивната директивна цел, която включва във формулировката задължавам някого да направи нещо с цел да измени положението на нещата.

Ако в пределите на директивните актове за молба, съвет и предупреждение говорещият субект Аз действа, изразява своите интенции преди всичко по вътрешно убеждение и приписва на адресата Ти някакви задължения, то в случаите на изискване, поръчение или заповед определящи са външните обстоятелства. Т.е. говорещият субект Аз е убеден в правото си да настоява адресатът Ти да изпълни неговото волеизявление, да реализира намерението му, интенцията, формулирана в речевия акт и в перформативното изказване като илокутивна цел. Такива речев актове получават авторитарност и авторитетност, изхождащи от говорещия субект Аз. Те включват категоричност, насочена към адресата.

Основната формула на директивните перформативни изказвания за изискване, поръчение или заповед е Аз х, с разширението с да-конструкция или при

възможност Аз х, императив от типа: Аз ти заповядвам – ела!

Изискването се сближава с предписанието и препоръката, които са задължителни за изпълнение и може да бъде формулирано като инструкция и без перформативни изказвания. Например, рецептите и препоръките на лекаря /два пъти дневно след ядене по една таблетка/, но имащи същата илокутивна цел. Своеобразната редукция на речевия акт и перформативното изказване се компенсира с определения стандарт, с клишираната форма, бланка и формулировка. Например: Предвид настъпващите коледни и новогодишни празници, заповядвам касата да бъде строго охранявана и предварително занулена.

Изискванията, поръченията и заповедите се различават помежду си по категоричността и авторитарността. Точно затова изисквам има разпространител като категорично, а поръчвам и заповядвам нямат този разпространител, тъй като по сила на заповедта се приравнява със закона: Категорично изисквам от вас да прекратите със споровете и да се заемете за работа /Алек Попов, Мисия Лондон/, Настоятелно препоръчвам да се обърнете към друг лекар; Заповядвам да се върнете в строя и повече да не се повтаря това /П.Константинов, Прощаване с пролетта/.

В случай на реализация на формулата Аз х с разширение, модусът не е изразен с отделна дума, а е включен в суперпредиката. Диктумът обхваща суперпредиката и неговото разширение: Изисквам от вас да се извините на колегата си и то веднага /Алек Попов, Мръсни сънища/; Изисквам от тебе да проявиш уважение към гостите ми, нищо повече... /Ф.Цуракова, Мокра поръчка/. В цитираните примери в качеството на разширение е да-конструкция.

Аналогично се проявява и глаголът настоявам, въпреки че в неговото значение присъства семата нееднократност, но този глагол е синоним на настоятелно изисквам, например: Аз настоявам решението да се преразгледа.

Още един специфичен случай представлява съчетанията на тебе говоря, на кого говоря,

които също са синонимични на изисквам и заповядвам: Лягай, на тебе говоря!; Обърни се, на кого говоря!

Перформативността е обусловена от това, че дескриптивното значение на глагола говоря като че ли отива на втори план за сметка на съчетанието с императива. Самите изрази стават делексикализирани и се ориентират към пропозицията на императива да се подбуди някого към действие. С това могат да се оприличат на директивни перформативи, които обозначават пропозиционната постановка в модуса на изказването от типа изисквам ти да направиш нещо.

Такива перформативни изказвания се реализират по формулата Аз х да, която е най-характерна за директивите за изискване. Например: Аз изисквам от Вас да докажете твърдението си; Изисквам да дойде първо нашият консул и после ще дам показания.

Като принадлежат към директивните речев актове, актовете на изискването, поръчението и заповедта се солидаризират с молбите и предупрежденията и подобно на тях съдържат вътрешно, но по-категорично задължение за изпълнение на действието. Сферата на говорещия субект Аз напълно проектира сферата на адресата Ти, тъй като задава перлокутивния акт, в който е възможно даже тяхното съвместно участие.

Главно внимание заслужават отношенията на пресичане между значенията на перформативните изказвания, които изразяват изискване, поръчение и заповед.

При акта на изискването към повелителните форми от несвършен и от свършен вид често се прибавя усилителната частица де: Отвори! Отваряй, де! Тя служи за подчертаване на нетърпението, с което говорещият изисква от адресата да изпълни действието. Често тази частица се употребява при повторна подбуда, когато в контекста се повтарят повелителните форми на един и същ глагол: Пусни ми ръката – прошепна Варадин заплашително, пусни я, де! /Алек Попов, Мисия Лондон/.

При акта на изискване заедно с формите на императива се срещат, макар и по-рядко форми на да-конструкции. По-често те се използват при предаване на заповеди. Те предават и без поддръжката на вербалния контекст експресивната категоричност на изискването. В такива случаи, според нас, трябва да се определят точно отношенията между интерактантите, характерът на зависимостта на адресата от говорещия, официалност/неофициалност на отношенията им /статусни/нестатусни/, официалност/неофициалност на обстановката и общуването.

Експресивната категоричност на подбудата се осъществява в да-конструкция в частната видова позиция на конкретния факт за предаване на неофициални отношения между интерактантите. Говорещият поставя себе си по-високо от адресата и изисква незабавно извършване на действието. Илокутивното въздействие на изказването е много силно. Важно средство за предаване на експресивно и емоционално значение е интонацията: Да се обади на секундата!; Да дойде тази минута и да докладва! /Вл.Зарев, Разруха/.

В разговорната реч акта на изискване често се оформя с елиптични изречения, включващи съществителни имена или наречия, синтактично ориентирани към връзка с глаголното сказуемо в повелителна форма /при отсъствие на самото сказуемо/: Вън от стаята, веднага!; Вашите документи!

Поръчението стои по-близо до заповедта, отколкото до изискването. При акта на поръчението говорещият възлага на адресата задължението да изпълни някакво действие. При акта на поръчението думата задължение има два компонента: 1.външно изискване и 2.вътрешна подбуда. Вторият компонент от значението на думата задължение предполага възлагане на отговорност на адресата, тъй като говорещият му поверява правото да извърши определеното действие.

В български език поръчението се оформя експлицитно или имплицитно. Експлицитните перформативни изказвания се предават с формата

на първо лице единствено число на перформативния глагол поръчвам: На вас поръчвам да изведете децата и жената без много шум... /Вл.Зарев, Разруха/.Имплицитните перформативни изказвания са оформени с различни да-конструкции или с императивни конструкции: Вашата задача е да посрещнете гостите и да осигурите безпрепятственото им придвижване до салона /Алек Попов, Мисия Лондон/; Поемете командването, поручик /П.Константинов, Прощаване с пролетта/.

Границите между значението на акта на изискването и акта на заповедта често се размиват.

При акта на изискването говорещият е убеден, че има правото да изисква от адресата да направи това, което той изисква от него.

Заповедта може да бъде оформена имплицитно посредством конструкции, които означават обстоятелството, възложено на адресата, като необходимо /трябва + да-конструкция от свършен вид, необходимо е + да-конструкция от свършен вид/. Такива конструкции се използват най-често за предаване на разпореждане. При разпореждането говорещият има намерение да въведе някакъв порядък в съвкупността от действия, определена последователност на отделните действия, а също и да се разпределят ролите при осъществяването на тези действия.

Имплицитното изразяване на заповедта се предава най-често с императивни форми от свършен или несвършен вид.

При акта на разпореждането за предаване на действия, които следват едно след друго се наблюдава редуване на повелителни форми от свършен и несвършен вид: Пристигайте и веднага се заемете с въпросите на следствието! /Ф.Цуракова, Мокра поръчка/.

Известно е, че разговорната реч се стреми към минимизация. Следователно, в нея актът на заповедта може да бъде представен с елиптични изречения, т.е. с изказвания с непълен състав, които включват съществителни, наречия и даже частици, синтактично ориентирани към връзка с глаголното сказуемо в императивна форма.

Говорещият, който предава информацията по-бързо, засилва илокутивното въздействие на изказването върху адресата: Варадин седна господарски в колата, погледна навъсено към предното стъкло и заповяда: В посолството /Алек Попов, Мисия Лондон/.

В ролята на преки или косвено-експлицитни перформативи за покана могат да бъдат глаголите каня и предлагам, например: Намислил съм нещо, но първо те каня да изпием по чаша уиски /Вл.Зарев, Разруха/, Мога ли да Ви предложа чаша чай?. В определени случаи такава роля може да има и глагола моля, например Моля Ви, седнете!, Моля те да закусиш с мене.

В ситуация на покана важна роля играят интерактантите – говорещ и адресат. Ако при предложението или съвета положително настроен за целта на действието е адресатът, то при поканата положително отношение към целта на действието имат и двамата интерактанти, разбира се с преимущество на единия от тях. В случаите, когато мотивацията на говорещият доминира над мотивацията на говорещия, на пръв план е семата молба, а когато мотивацията на адресата е по-голяма – преимущество има семата предложение.

Към първите се отнасят тези експлицитни перформативни изказвания, при които превес има положителната мотивация на говорещия: Моля Ви, елате на нашата сватба; Заповядайте при мене в колата, полковник. Михаил кимна с глава към автомобила, като че ли повтаряше поканата си /П.Константинов, Прощаване с пролетта/.

За покана с преобладаваща сема молба става дума, ако вербалният контекст показва мястото, където говорещият кани адресата с някаква цел: Каня ви сега да минем в кабинета и да поговорим по същество.../Вл.Зарев, Разруха/ или когато говорещият кани някого на танц: Позволете ми да Ви покана на този танц, мадам.../Алек Попов, Мисия Лондон/.

Когато на пръв план е семата предложение, повече заинтересуван в целта на действието е адресатът. Говорещият кани адресата /например на гости или да седне/ или му предлага угощение:

Моля, заповядайте на масата!; Заповядайте, опитайте от нашите български специалитети /Алек Попов, Мисия Лондон/; Моля, седнете...Една цигара? /Ф.Цуракова, Мокра поръчка/.

Когато в перформативните изказвания се съчетават експлицитни и имплицитни перформативи, става дума за хибридни перформативни изказвания: Заповядайте, господа, седнете! В хибридните перформативни изказвания перформативният глагол служи за засилване на илокутивното въздействие на поканата, изразена с повелителна форма от свършен или несвършен вид: Заповядай, сядай, разполагай се!; Моля, седнете!

Перформативният глагол каня може да пресича своето значение с перформативния глагол призовавам, когато говорещият настойчиво се обръща към адресата с призив да изпълни някакво действие: Приканвам ви към благотворителност, дами и господа /Ф.Цуракова, Мокра поръчка/.

Перформативният глагол не губи своите перформативни функции, когато се съчетава с различни модални глаголи или модални думи. Изказването Искам да ви поканя на сватбата е равнозначно на Каня ви на сватбата. Такива конструкции се наричат косвено-експлицитни перформативи. Равнозначните конструкции Каня ви и Искам да ви поканя оказват силно илокутивно въздействие на слушащия. Говорещият възлага на адресата някакво задължение, съгласно някаква своя вътрешна подбуда. Ако старши по статус се обръща към подчинен с покана, той не се поставя над адресата, т.е. поставя себе си наравно с него: Искам да Ви поканя да присъствате на оперативката днес по изключение /Вл.Зарев, Разруха/.

Значението на перформативният глагол предлагам може да се пресече със значението на глагола каня, тъй като в значението на поканата се съдържат и семите молба и предложение: Мога ли да се осмеля да Ви предложа кресло, мадам? /Алек Попов, Мисия Лондон/, т.е. моля, седнете, каня Ви да седнете.

Имплицитната условна покана в български език се осъществява преди всичко с повелителни форми на глаголи от несвършен или свършен вид.

В ситуация на посрещане на гости се използват повелителни форми от несвършен вид в частната видова позиция на обобщения факт със събитийна функция. Говорещият се стреми да освободи адресата от първоначалното състояние на смущение с поощрителни думи за покана. Говорещият почитателно поставя госта по-високо от себе си, предоставя му правото да постъпи по свое желание в духа на вежливата фраза ако искате, както желаете. Илокутивното въздействие на изказването се проявява в по-слаба степен. Като индикатори на акта могат да се използват изрази като ако желаете, не се стеснявайте, както ви е удобно и вокативи като драги гости, скъпи приятели и др. Главен индикатор на тази ситуация е повелителната форма от несвършен вид, която поставя акта на поканата в тесен времеви план.

Употребата на императива от несвършен вид се обуславя от семантичните /вербални и семантико-контекстуални/ индикатори, които указват политемпоралната проява на императивното действие /винаги, често, обикновено и т.н./: Ти идвай, идвай по-често...Виждаш, и двамата сме сами... ей тъй, идвай да се разговорим /М.Вешим, Английският съсед/.

Понякога е трудно да се намери ясна граница между поканата и предложението. Но, за разлика от повелителните форми от несвършен вид, императивът от свършен вид оказва силно въздействие върху адресата. Положително отношение към действието в този случай има говорещият, но често и адресата.

При употребата на повелителни форми от свършен вид значението на покана може да премине в значение на изискване, когато говорещият е с по-висок статус от адресата и в своята настойчивост излиза от рамките на вежливостта. В такива случаи илокутивната сила на изказването се увеличава: Хайде сядай и чакай! Седни, де, не ми стой на главата!; Седни, на тебе говоря! Не

стой като наказан на вратата, макар че има защо да се чувстваш виновен /Алек Попов, Мисия Лондон/.

Настойчивата покана в български език често се предава с да-конструкция от свършен вид от типа да влезем, да отидем, да вземем. Например: Да отидем у нас, ще поседим, ще поговорим...а може и по чашка да пийнем /М.Вешим, Английският съсед/; Да влезем тук да обядваме.

Имплицитната покана в български език може да се предава и с форми на условно наклонение, в които семата предложение е на пръв план: Не бихте ли дошли тази вечер у нас?; Бихте ли седнали за няколко минути, докато свърша разговора?

При употребата на въпросителни изречения илокутивният ефект на изказването отслабва: говорещият като че ли оставя на адресата възможността да постъпи по свое усмотрение. Такава покана може да се нарече условна, ако на пръв план е семата предложение. Въпросителността предполага неувереност на говорещия дали адресатът ще приеме неговата покана или не. Често такава покана се съпътства с може би, надявам се и други: Може би ще наминете към нас тази вечер?; Надявам се, че няма да ми откажете едно кафе?

Съгласието може да бъде изразено с лексикалното значение на глагол в първо лице единствено число, сегашно време като приемам, съгласен съм, нямам нищо против.

При отказ от страна на адресата илокутивният акт на поканата не постига своята перлокутивна цел. Отказът, възражението или несъгласието предполагат употребата на социално детерминирани норми в поведението на човека в обществото. Правилата на етикета изискват употребата на определен модус на поведение. На пръв план е принципът на вежливостта: Да обядваме заедно днес? – Благодаря, много си мил, но аз вече обядвах при Мила.Може би някой друг път? /Алек Попов, Мръсни сънища/.

Експлицитните перформативни изказвания за призоваване в български език се предават главно

с формата на първо лице единствено или множествено число на глагола призовавам. Те могат да бъдат оформени и с трето лице единствено число, ако изразяват обръщение с призив от името на някаква организация.

По своето значение призивите могат да се отнасят към поведението на човек: говорещият призовава адресата да съблюдава правилата на поведение и изисква от него да се придържа към определени правила. В зависимост от това, кой изисква, може да се говори за така наречените авторитарни и авторитетни приживи.

Прякоексплицитните приживи могат да имат оттенък на молба, когато призовават към нещо, което е в интерес на обществото или на някаква организация: При изнесените от директора факти, призовавам всички служители да се обединят и да подкрепят предложените реформи, колкото и болезнени да са те, тъй като само така ще оцелее предприятието ни и няма да бъде ликвидирано /М.Халачев, Нови криминални разкази/; Призовавам всички да участват в разискванията по доклада; Призовавам всички да излязат на утрешния митинг.

Прякоексплицитните перформативи за призоваване могат да се съчетават в така наречените хибридни перформативни изказвания с положителни и отрицателни повелителни форми от несвършен вид. В такива ситуации върху значението на прижива може да се наслагва и значение на увещателен съвет. Политемпоралното действие на повелителните форми от несвършен вид е широко локализирано, то не може да се прикрепи само към един времеви план, към една ситуация: Вие, младите имате още време, но аз ви призовавам да го цените и да го използвате пълноценно – не спирайте да действате дори за минута /М.Халачев, Нови криминални разкази/.

Лозунговият призив е разновидност на речевия акт за призоваване и в български език се предава с положителни и отрицателни императиви от несвършен вид /по-рядко от свършен вид/, с формите на първо лице множествено число бъдеще време, с формите на да-конструкция от свършен вид и с елиптични изречения. Лозунговите приживи

се обръщат в кратка форма към хората като издигат някаква ръководна задача, някакво изискване в определена ситуация. Актът на призива често е свързан с политемпоралното значение на императива от несвършен вид. За разлика от другите подбудителни перформативни изказвания /молби, изисквания, съвети и др./, които са най-често личностно ориентирани, призивите по своята масова ориентираност оказват по-слабо илокутивно въздействие на адресата.

Върху значението на призива може да се насложи оттенък на препоръчителен съвет, когато говорещият съветва адресата /адресатите/ да постъпят по препоръчвания начин, защото той /говорещият/ смята, че така е най-добре. В такива изказвания оценъчното прагматично значение по-добре е изразено скрито, имплицитно: Ползвайте услугите на нашата авиокомпания и ще останете доволни!

Върху значението на призива може да се насложи оттенък на изискване, когато главният индикатор на призива е изразен с императив от свършен вид, за да се подчертае силното илокутивно въздействие върху адресата или адресатите: В името на реда в града и спокойствието на гражданите проявете търпение и спрете митингите и безредиците /Вл.Зарев, Битието/; Аз, вашият генерал ви призовавам: спрете това братоубийствено безумие, осъзнайте се, огледайте се... П.Константинов, Прощаване с пролетта/.

Значението на призива може да се пресича и със значението на предложението и молбата: Хайде да разсъдим трезво и да решим проблема правилно и възможно най-безболезнено /Ф.Цуракова, Мокра поръчка/. За засилване на експресивността и за увеличаване на илокутивното въздействие върху адресата, такива конструкции за призив често се минимизират с изпускане на думата хайде: Да работим по плана!; Да слушаме речта на президента!

По отношение на перлокуцията призивът се държи подобно на поканата и предложението, с тази разлика, че призивът е масово ориентиран и

по своя лозунгов характер по-рядко се намира в текст като единица на комуникативния акт.

Речевите актове и перформативни изказвания, които реализират общата илокутивна цел да се измени света, да се осъществи идеята, отразена в пропозиционното съдържание р, се отнасят към декларативите. Глаголите-перформативи са достатъчно многообразни и назовават такива преформативни концепти, като съгласие и възражение, одобрение и неодобрение, извинение, а също и редица социално значими конвенционални специализирани актове като завещание, капитулация, посвещаване и др.

Като правило, директивните речев актове са част от сложно социално значимо действие или събитие, затова те могат да бъдат интерпретирани чрез фрейм, чрез фрагмент от дискурса, например, ситуация при огласяване на държавни законодателни актове, назначаване на длъжност, водене на протокол на събрание, съдебно търсене и др.

Декларативните перформативни изказвания са представени предимно от формулата Аз х, макар че усложнената формула АЗ х, че също е възможна. Например: Обичам я, въпреки всичките ѝ недостатъци и ѝ прощавам /П.Константинов, Прощаване с пролетта/; Да, признавам, че бях в кабинета Ви, но не чух и дума от разговора... /Ф.Цуракова, Мокра поръчка/.

Очевидно е, че при реализацията на формулата Аз х модусът е имплицирен в перформативния суперпредикат, а диктумът е представен от целия състав на изказването като пропозиция, тъй като говорещият субект Аз удовлетворява условията за искреност и истинност и прави публично твърдение.

В перформативните изказвания по формулата Аз х, че модусът се експлицира с перформативния предикат като пропозиционна постановка, а диктумът е представен в подчинена структура с че като извършващ се факт.

За разлика от асертивните речев актове, декларативните предполагат перлокутивен ефект, който се изразява или в речевото действие, или

във физическото действие, даже и до жеста, но само до завършване на декларативния речев акт.

В български език могат да се отделят следните подгрупи декларативни перформативни изказвания:

1. Декларативни перформативни изказвания за съгласие и възражение

Съгласието и възражението са представени в речевите актове и в перформативните изказвания с определен брой глаголи като признавам /се/, съгласявам се, възразявам, оспорвам, отказвам се, протестирам, споря, разкайвам се, отричам се, допускам. Всички тези глаголи отговарят на определението за декларативи не само с перформативните формули, но и с прагматичния контекст, обусловен от илокутивната цел на речевия акт. Освен това, в тяхното дескриптивно значение съществува задължителният семантичен компонент, общ за декларативите и асертивите – говоря, казвам, който проявява имплицитния декларативен модус.

Перформативните формули Аз х и Аз х, че си взаимодействат и се проявяват при един и същ суперпредикат. Например: Признавам своята грешка /Аз х/ и Признавам, че не съм/бях прав /Аз х, че/.

Ситуацията на съгласие в български език може да бъде представена както от глаголен, така и от именен предикат: Съгласявам се с всичко – Съгласен съм с всичко. Като резолюция върху някакъв документ /молба, доклад/ съгласен означава одобрение, поддръжка и се удостоверява с подписа на съответното длъжностно лице. Съгласието може да изразено и с антонима не: не възразявам. В такъв случай, обаче съгласието като че ли не е абсолютно, например: Аз не възразявам, само напомням, че това е нередно и опасно... /Алек Попов, Мисия Лондон/.

С възражението и с непълното съгласие е свързана ситуацията на дискусия и спор: Не споря, че Дончо може да е замесен в тази история, споря само за начина, по който е излязла в пресата... /М.Вешим, Английският съсед/.

За разлика от декларативните изказвания с глагола споря, които използват формулата Аз х, че, оспорвам има обектен актант, например: оспорвам решение на съда, оспорвам твърдение и др.

Отказът и възражението също проявяват в различна степен емоционалното отношение на говорещия. Може да се отказва място, длъжност, нещо за ядене, подарък и т.н., но когато се отказва да се направи нещо, това вече е заявление за несъгласие, отсъствие на намерение, например: Отказвам се да говоря повече по този въпрос, още повече при тази аудитория... /Б.Райнов, Не ме разсмивай/.

Трябва да отбележим, че декларативните суперпредикати за съгласие и възражение, подобно на директивите за забрана и разрешение, регулярно използват отрицанието не, което установява синонимичните и антонимичните отношения между тях, например:

Не признавам – отказвам се
Не се отказвам – съгласявам се
Не възразявам – съгласявам се
Не се съгласявам – възразявам

Поляризацията на суперпредикатите за съгласие и възражение се отразява в полярните формулировки на илокутивните цели – ако при съгласието говорещият субект Аз има намерение да потвърди или измени положението на нещата, то при възражението, той няма такова намерение.

Перформативният суперпредикат протестирам или изразявам протест, който реализира формулата АЗ х, подобно на отричам се е перформатив с емоционална окраска: тъй като протестът трябва да бъде обявен и заявен, той е задължен да приеме открита форма – демонстрация, скандиране на лозунги, обвинителни речи и др. Затова той има висока степен на несъгласие с факта или човека/хората, институцията, против които е насочен протестът: Протестираме против решението на парламента да разреши генномодифицираните храни в България!

Доминиращата семантична сфера е сферата на говорещия субект Аз, тъй като перлокутивният

ефект, ако е предвиден въобще, не е задължително да е под формата на речево действие, но говорещият субект Аз задължително е въввлечен в него.

2. Декларативни перформативни изказвания за одобрение, неодобрение и осъждане

В класификацията на Ю.Д.Апресян перформативите за одобрение и за неодобрение са отделени в различни групи. Ние смятаме, че тяхното обединение в една група е по-удачно, тъй като ги обединява полярността на концептите, дескриптивните значения и формулировките на илокутивните цели. Преобладаващата синтактична формула е Аз х и следователно, центърът на тежестта в тези изказвания пада върху сферата на речевото действие – декларативния суперпредикат. Както и в перформативите за съгласие и възражение, модусът е имплицирен в суперпредиката и се опира на задължителния семантичен компонент, на неговото дескриптивно значение говоря/казвам, а диктумът се изразява със суперпредикат с актанти, които са негови разпространители. Пропозиционното съдържание корелира с илокутивната цел, която най-общо казано е да се изрази одобрение или неодобрение и да предизвика изменение на положението на нещата. Естествено, че споменаването на илокутивната цел за изменение положението на нещата във формулировката, предполага наличие на перлокутивен ефект в речева или неречева форма.

Речевите актове за похвала, които се характеризират с висока положителна оценка, използват най-често глагола хваля или обозначават предикат в съчетание със съществителното похвала, хвала: Искам да похваля целия клас за проявеното усърдие; Хвала вам, стари люде и др.

Обвинението и осъждането също представляват различни степени на речево въздействие от неутралното обвинявам до осъждам и проклинам: В името на закона, осъждам Ви на две години строг тъмничен затвор за грабеж и опит за убийство /Ф.Цуракова, Мокра поръчка/.

Глаголът проклинам е повече емоционално обвинение: Проклинам те за това, че не опази детето ми.../Ф.Цуракова, Мокра поръчка/.

Глаголът разкайвам се има значение на обвинявам себе си, съжалявам: Разкайвам се за думите си.

Като правило, всички обвинения предвиждат някакво наказание, т.е. настъпване на перлокутивен ефект. Адресатът Ти е въввлечен в перлокутивния акт като обвиняем пасивно: той само има правото да понесе наказанието, да се извини, да признае вината си в случай на незначителна вина. Говорещият субект Аз често е официално лице, което огласява обвинителния акт, но не го привежда в изпълнение, т.е. той е само посредник и не е въввлечен в перлокутивния акт, а само реализира илокутивния акт като го съчетава с локутивния акт в частта на произнасянето на обвинителното заключение.

Декларативните речев актове и перформативните изказвания за одобрение/неодобрение и осъждане се поляризират на ниво суперпредикати, на ниво формулировка на илокутивната цел и на ниво пропозиционно съдържание. В това отношение те се сближават с директивните актове за забрана и разрешение, както и с декларативите за съгласие и възражение.

Конвенционалността на речевите актове за одобрение, неодобрение и осъждане, тяхната обществена значимост е свързана с типизирани речеви ситуации и с контекста на общуването. Конвенционалността на речевите декларативни актове определя и взаимодействието между говорещия субект Аз и адресата Ти, а също и възможността за наличие на перлокутивен акт.

3. Декларативни перформативни изказвания за извинение

Ю.Д.Апресян включва в групата на декларативните перформативи само глаголите оправдавам, прощавам и опрощавам /грехове/. За български език трябва да добавим и глагола извинявам, както и конверсива извинявам се. Тогава самата ситуация на извинението ще бъде

представена като инверсивна по отношение на конвенционалната ситуация на речевия ритуал извинение. Например:

1. Извинявам ти се – Моля да ме извиниш – Моля те да ми простиш – Моля те за извинение т.е. да се снесе от мене вината. Говорещият субект Аз осъществява илокутивния акт като иницира извинение и реализира своята интенция като директивен речев акт, насочен към адресата Ти и предвиденото ответно действие на адресата – перлокутивния акт.

2. Извинявам те – Прощавам ти – Давам ти прошка, т.е. снемам от тебе вината. Тук говорещият субект Аз реализира своята интенция чрез илокутивния акт, насочва своето намерение към адресата Ти, но адресатът Ти е същият този говорещ субект Аз, който се извинява тук и сега.

За сметка на ролевата инверсия на говорещия субект Аз и адресата Ти става депасивизация на ситуацията: Извинявам е активна конструкция и нейният субект е активен, той е субект-деятел; Извинявам се е пасивна конструкция, макар и формално, нейният субект не е деятелен, той е носител на признак: Извинявам се за безпокойството, Генерал! – Извинявам те и ще се радвам, ако се разберем и за комисионната.../Вл.Зарев, Разруха/. В двата случая говорещият субект Аз извършва илокутивен акт като формулира илокутивната цел като израз на своята интенция: 1. подбуждам те и те убеждавам, моля те да ми простиш; и 2.обявявам, че те извинявам и ти давам прощата си. При такова съотношение става очевидно, че при обединяването на тези перформативни изказвания в единна речева ситуация в горната последователност тяхното взаимодействие се проявява като обозначение на различни нива, отделни фази на един и същ речев акт: Извинявам се запазва своя статус на илокутивен акт, а Извинявам приема статуса на перлокутивен акт.

При ритуалното действие опростяване на греховете, прегрешилият действа по същата схема: Аз, грешникът, те моля да ми простиш – Ти, праведният, опрощаваш моите грехове. Ритуалната

ситуация е свързана с религиозната институция на църквата, затова за духовника опростявам грехове и прощавам са синоними: Как да простя на убиеца на моето дете? Но, аз прощавам, защото съм свещеник...Нека Бог опрости греховете му и да даде покой на душата му /П.Константинов, Прощаване с пролетта/. Пропозиционното съдържание на декларативните перформативни изказвания за извинение в български език е обусловено от това, че те са съотносими с перлокутивния акт в ситуации, когато молбата за извинение и самото извинение се обединяват в един речев акт. При това във всяка фаза на речевия акт субектът Аз и адресатът Ти сменят ролите си: Аз ти искам извинение, а ти ме извиняваш.

В семантичен аспект речевите актове за извинение и оформящите ги перформативни изказвания се сближават с тези за одобрение и неодобрение. Извинението включва позитивно отношение или отказ от негативно отношение. В прагматичен аспект те са свързани с неодобрението, тъй като предполагат оневиняване, отказ от осъждане и неодобрение.

4. Декларативни перформативни изказвания за специализирани актове

Перформативните изказвания за специализирани актове са особена дифузна група, чиито членове се сближават семантично с асертивите като проявяват задължителния семантичен елемент казвам/говоря и с речевите ритуали по силата на обществената им значимост. Ето защо тяхната обща илокутивна цел обединява асертивната цел в частта казвам, правя съобщение, твърдя и декларативната цел да изменим света, да се промени положението на нещата, отразено в пропозиционното съдържание р. Декларативната пропозиция на специализираните актове съдържа съобщение за възможността да се измени положението на нещата в определен интервал от време. Затова както за говорещия субект Аз, така и за адресата Ти тя е представена като факт, т.е. пропозиционното съдържание на такива перформативни актове се отличава с фактитивност, която се засилва от официалния статус на

говорящия субект и социалната значимост на речевия акт.

Разликите между декларативните речев актове и асертивните са свързани с по-голямата обществена значимост и конвенционалност, което често е обусловено от социалната роля на говорящия субект Аз. Речевата ситуация определя смисъла на суперпредикатите и като цяло на перформативните изказвания, които обикновено са представени със синтактичната формула Аз х.

Ако изразът давам дума във всекидневното общуване е синоним на обещавам, то в ситуация на събрание, конференция би означавало предоставям правото на някого да се изкаже.

Вземам думите си назад е ритуал за отказ, когато илокутивната цел, която предшества речевия акт се анулира. Отказвам се от думата си предполага друга конвенционална ситуация – отказ от някакво поето обещание.

Редица перформативи за специализирани актове се обединяват от ситуацията, която може да произлиза от едно упълномощено лице, но решението по правило е вече получило обществено одобрение, било е прието не еднолично. Говорящият субект Аз само го огласява, например в ситуация на назначаване: Назначавам те за заместник- директор.

Или в ситуация на провъзгласяване на държавен акт: Провъзгласявам суверенитета на бившия протекторат...; Отричам се от престола, Денонсирам договора за неутралитета на държавата.

В ситуация на избори също се използват декларативи по формулата Аз х. Например: Давам отвод/самоотвод, отхвърлям кандидатура, отхвърлям аргументи/възражение и т.н.

По аналогичен начин си взаимодействат декларативите подавам оставка – съзнателно, обмислено действие от страна на говорящия субект Аз, макар и не винаги доброволно, което означава оттегляне от длъжност и уволнявам – действие на друго, официално лице, което има правото да взема решение.

Очевидно е, че означените ситуации представляват фрейми, фрагменти от дискурса, а речевите актове и перформативни изказвания се включват в тях като интегрални съставни части. Във всяка ситуация на социално значим акт говорещият субект Аз прави заявление, обявява нещо: Обявявам събранието за открито/закрито; Заявявам готовността си да участвам в избора; Обявявам резултата от гласуването и др.

Но тези заявления и обявявания не са твърждествени с официалното общуване, където те са в писмена форма и са подчинени на определен стандарт. Бюрократичните изисквания се отнасят и към завещанията и пълномощните, тъй като те представляват документи, които имат юридическа сила. Всички тези образци включват по необходимост перформативни изказвания. Точно по тази причина разглежданият клас перформативи не могат да бъдат наречени по аналогия с по-конкретни речев актове. Завещанието и пълномощното използват строги формулировки, например: С настоящото завещавам на сина си апартамента, а на дъщеря си – вилата; Упълномощавам Иван Петров да получи от мое име заплатата ми за месец юли и др.

Декларативните речев актове и перформативни изказвания са интегрална част на фрейма и фрагмент от дискурса и като такива реализират речевото действие като локутивен и илокутивен акт като се опират на задължителния семантичен компонент на дескриптивното значение на техния суперпредикат казвам/говоря. По този показател те се сближават с асертивите и имат комбинирана илокутивна цел. Някои подгрупи декларативи и глаголи-перформативи се сближават и с други речев актове, например с директивите и комисивите.

Речевите ритуали - формули на етикета също са свързани с фреймовата организация за концептуализиране на действителността и имат висока степен на конвенционалност и стандарти за изразяване.

Речевите ритуали са разновидност на речевите актове, които се характеризират с максимална

конвенционалност и широко разпространение в различни сфери на общуването. Някои поведенчески реакции също спадат към речевите ритуали и затова, Дж.Остин ги нарича бехабитиви /behabitives/. Липсата на такава реакция се оценява като невежливост или получава някаква друга емоционална оценка. Това им качество дава основание на Дж.Сърл да ги нарече експресиви /expressives/.

Експресивните речев актове са определен брой, тъй като типизираните речеви ситуации и съответните типизирани средства за изразяване са ограничен брой. Типичен модел за оформяне на речев актове за сбогуване, приветствие, благодарност, поздрав и изразяване на съболезнование и съчувствие е Аз х: Прости се с мен, родино моя без жал и без сълзи...Аз умирам с твоето име на уста /П.Константинов, Прощаване с пролетта/; Поздравявам те от цялата си душа за успеха!; Благодаря за вниманието.

Кръгът на перформативните ритуални речеви действия е твърде ограничен: прощавам се, благодаря, приветствам, благославям, извинявам се, желая успех, поздравявам. Всички те са свързани с изразяване на налична или възможна в перспектива положителна оценка. Изключение прави извинявам се, когато отсъствието на положителни емоции у говорещия се компенсират с убедеността му в уместността или необходимостта от подобно действие. Разширение е възможно за сметка на съчетания от типа предавам поздрав, изказвам съболезнования: Предавам сърдечните си поздрав на теб и на цялото ти семейство; Изпращам ти хилядите си благодарности за милото писмо; Приемете нашите огромни благодарности, уважаеми господин Генерал /Вл.Зарев, Разруха/.

Експресивите реализират синтактичната формула Аз х, подобно на декларативите и концентрират пропозиционната постановка в перформативния суперпредикат, а пропозицията на перформативното изказване съвпада с пропозицията на експресивния речев акт, което е обусловено от нормите на социалното поведение, правилата на етикета, а също и от фоновите знания на участниците в

речевия акт за уместността или неуместността на даден речев акт.

В кръга на перформативите на ритуалните действия могат да влизат и други глаголи, например покланям се, целувам, прегръщам, които означат жестове, физически действия, които съпровождат речевото действие: Целувам ви ръка, уважаема госпожо!; Прегръщам те страстно – вечно твой Дачо.../Ф.Цуракова, Мокра поръчка/.

Адресираността на речевия акт винаги е очевидна и винаги има конкретно лице, което се явява слушател. Но адресатът може да има и отвлечен, обобщен характер, особено в лирическите произведения: Прощавай, неосъществен поете! Ти мислиш за любов, а аз за хляба ти.../Д.Дамянов, В най-хубавия миг преди разсъмване/; С добри ръце, о лоши ви прегръщам! Бъдете като мен! И по-добри.../Д.Дамянов, О, не бъдете лоши с мен, добри!/;Благодаря ти, мамо за твоя топъл скут, за майчиното рамо, за майчиния труд /Асен Босев/; Пиян от обич ще те благославям, дори животът да ми загорчи.../Ал.Калчев/

Характерна черта на експресивните перформативни изказвания е редукцията, когато те са изказани като пожелания, а са изразени с именни актанти: Поздравявам те за рождения ден – Честит рожден ден! По силата на конвенционалността на тяхното осъществяване те могат да бъдат окачествени като ситуативни перформативи, въпреки че нямат формата на такива: Честита Нова година!; Честит празник! Разпространители от типа Сърдечно благодаря, поздравявам, искрено съчувствам, извинявам се и други конкретизират дескриптивното значение на суперпредикатите и отношенията между участниците в експресивния речев акт.

Експресивните речев актове и перформативни изказвания се сближават с декларативите, тъй като те се включват в по-сложна речева ситуация – фрейм и се затварят главно в илокутивния акт, който и определя тяхното пропозиционно съдържание.

Става ясно, че таксономията /класификацията/ на българските перформативни изказвания е представена от пет класа, определени на основата на пет общи илокутивни цели, които се реализират в речев актове чрез взаимодействие на сферите на говорещия субект и на адресата-слушател. Перформативните глаголи не само оформят изказването като суперпредикати, които едновременно назовават илокутивната цел и задават перформативния контекст. Те също проявяват дълбочинните и задължителните семантични компоненти в своето дескриптивно значение и така позволяват да се определят подкласовете перформативи. Принципът на взаимодействие между илокутивната цел, дескриптивното значение на перформативния суперпредикат и пропозиционното съдържание определя взаимодействието на перформативните изказвания в различните подгрупи.

В заключение трябва да се каже, че направеното изследване върху семантиката и прагматиката на българските перформативни изказвания се базира на семиологичния принцип, който възстановява ролята на наблюденията върху конкретен, единичен език в цялото му многообразие и сложност на проявление. Приоритет имат такива характеристики и свойства на езика, които не са индивидуална особеност само на един език. В това отношение българският език, който е флективен език, аналитичен и с добре развита морфологична система е показателен обект за демонстрация на семиологичния подход при изследването на речевите актове и перформативите като фрагмент на езиковата семиотична система.

Приложен към теорията на речевите актове и перформативността, семиологичният принцип дава плодотворни резултати. Така, при характеристиката на категориите на речевия акт, на неговата структура и йерархия, семантичните му сфери и комуникативно-прагматични механизми, езиковите и речевите средства за неговото представяне, се проявяват редица общи и специфични черти.

Таксономията на речевите актове се опира на таксономията на илокутивните цели като ядро на илокуцията и интенционалността.

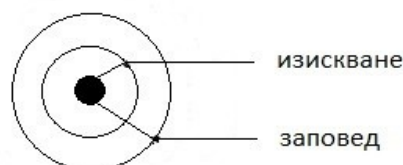
Речевият акт е представен от особена единица – изказването, която от една страна е обърната към езика, а от друга – към речта, но по същество обозначава границата между тях в пределите на речевата дейност. По такъв начин речевият акт проектира пропозиционните и интенционални свойства на изказването като област на своето съществуване в границите на фрагмент от дискурса. Таксономията на перформативните изказвания също се опира на илокутивната цел на речевия акт, тъй като този параметър е интегриращ. По такъв начин петте типа изказвания – асертиви, комисиви, директиви, декларативи и експресиви образуват особена семантико-прагматична сфера, както в езика, така и в речевата дейност и в комуникацията въобще.

В семантичната сфера на перформативните изказвания организиращ е суперпредикатът на речевото действие, който е специфичен както за всеки клас изказвания, така и за всеки език. Суперпредикатът назовава илокутивната цел, установява отношенията между сферите на говорещия субект Аз и адресата Ти в процеса на комуникацията. Той е основата на модусно-диктумната и пропозиционна организация както на перформативното изказване, така и на речевия акт като цяло. Точно суперпредикатът експлицира конвенционалността/неконвенционалността, която по-конкретно се разкрива като противопоставяне на дескриптивното /лексикалното/ и перформативното /граматическото, структурното/ значение.

Таксономията на перформативните глаголи, които представляват типичните суперпредикати на перформативните изказвания, са вторични по отношение на таксономията на речевите актове и изказвания, тъй като структурното значение се определя от употребата, а перформативният модел е приоритетен по отношение на конкретен езиков израз. Но, така или иначе, глаголите

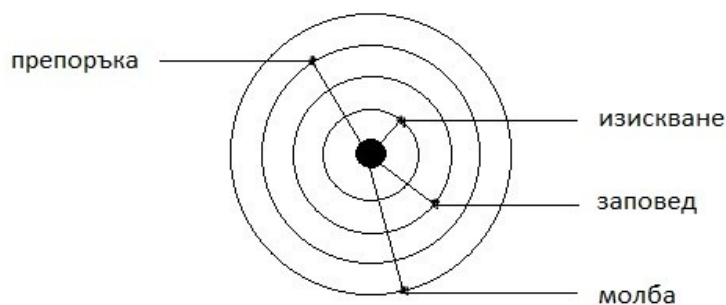
представляват номинативната основа на перформативите.

Външните условия на комуникацията – речевите и предметните ситуации, концепти и контексти на общуването, фрейми и фрагменти на дискурса – обезпечават спецификата, взаимното преплитане на речевите актове и перформативни изказвания от различни групи и класове. Например, преплитането между асертивите и директивите, декларативите и речевите ритуали и т.н. Можем да твърдим, че точно външните условия на комуникацията са причина за подвижността на границите между отделните речев актове и перформативни изказвания. Графично преплитането в значенията на различните видове перформативи може да се изобрази така:

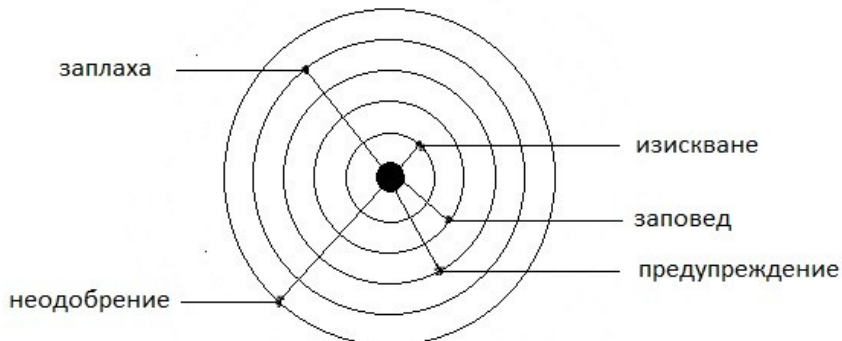
В смисловото значение на предложението освен семата презложение е налице и семата молба, която се натрупва върху значението на предложението. Когато говорещият молейки предлага нещо, става дума за вътрешна илокутивна сила на въздействие, а когато изисквайки или заповядвайки предлага, тогава става дума за външна илокутивна сила, при която въздействието на говорещия се проявява по силата на властта. Така, предлагам може да има синонимични отношения с перформатива препоръчвам, изисквам, заповядвам и моля.

Графично може да се изобрази по следния начин:

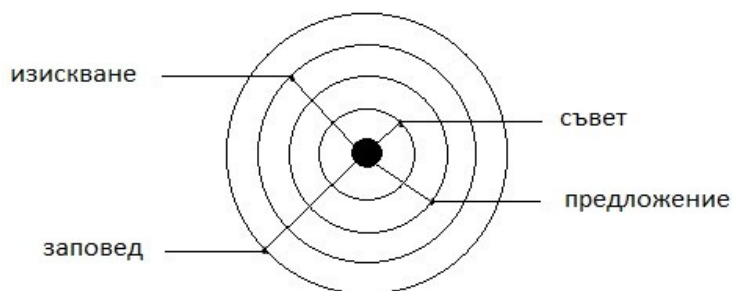
В значението на съвета има и елемент на уговаряне, тъй като речевият акт на съветване не е просто предаване на информация, а предаване на някакво убеждение. Можем да говорим за външна илокутивна сила, когато въздействието на говорещия се проявява в власт. В такива изказвания в обръщението доминира нормата на статуса. Значението на съвета може да се пресича със заплаха, заповед, предупреждение и неодобрение.

Графичното изображение може да изглежда така:

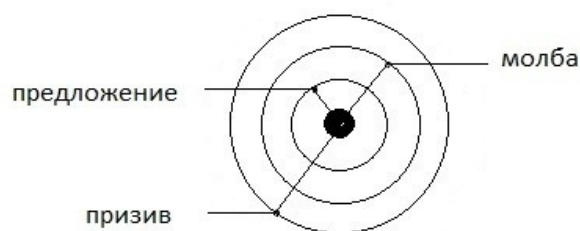
Препоръката изразява предпочитание при избор. В своите периферни значения се пресича със значенията на съвета, изискването, разпореждането /заповед/ и предложението.

Графично може да се изобрази така:

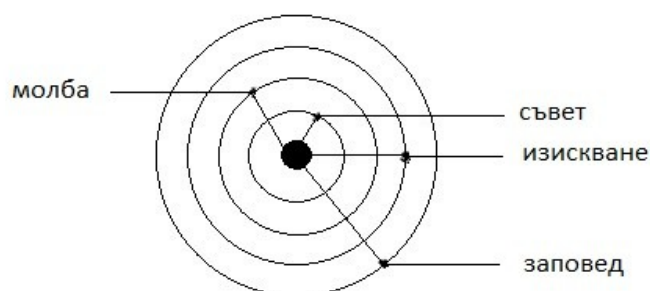
Поканата съвместява семите молба и предложение. Перформативният глагол каня има и значение на призив, когато говорещият настойчиво се обръща към адресата с призива да извърши някакво действие.

Изображението на точките на пресичане на речевия акт покана може да се изобразят по следния начин:

Значението на перформативния глагол призовавам може да съвместява в себе си освен семата призив и семите изискване, молба и заповед. В хибридни конструкции в значението на призива може да се насложи и значение на увещание или съвет.

Пресичането на тези значения може да се изобрази така:

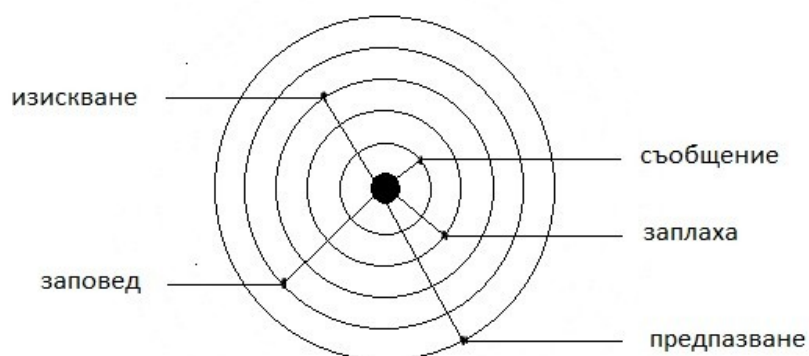

Предупреждението може да се пресича със значението на изискването или заповедта. В тези значения перформативният глагол предупреждавам изразява външна илокутивна сила и издава някакви пълномощия на говорещия. В такава ситуация предупреждавам получава оттенък на заплахата. Изискването и заповедта в такова предупреждение отнася това значение на перформатива към директивите.

Значението на глагола предупреждавам се прелива в експозитив.

Значението предупреждение може да премине в предпазване, когато говорещият предпазва адресата от вероятни нежелани последствия от очакваното действие.

Графично това пресичане изглежда така:

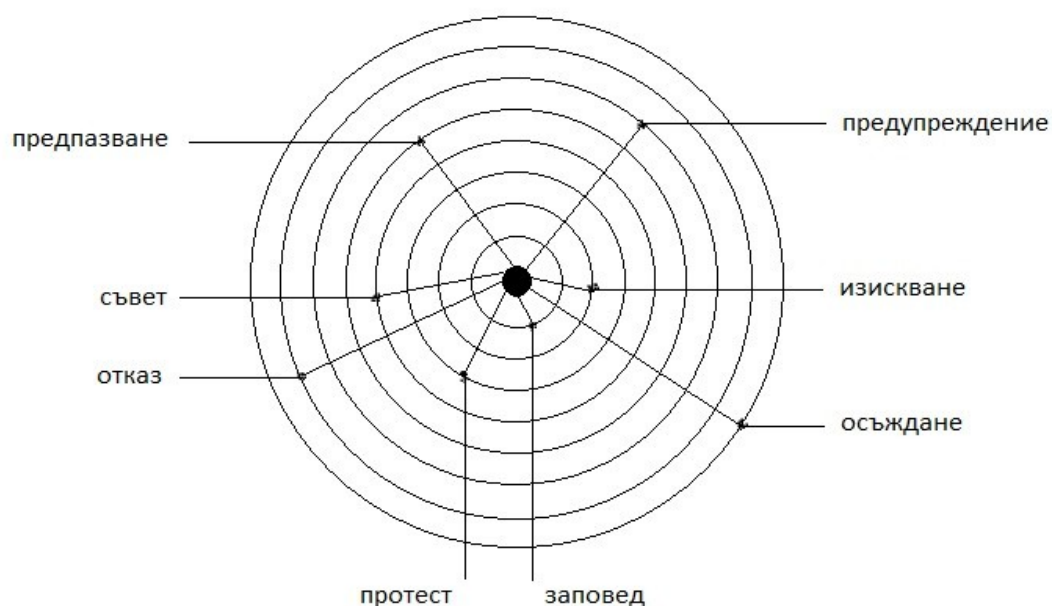

Забраната се пресича със значението на заповедта или изискването, тъй като забраната всъщност е заповед или изискване за неизпълнение на някакво действие. Илокутивният акт на забраната може да има пресечни точки и с акта на протеста или отказа, както и със значението на

предупреждението. Значението на забраната има допирни точки и със значението на съвета, когато говорещият иска да помогне на адресата със своя забраняващ съвет.

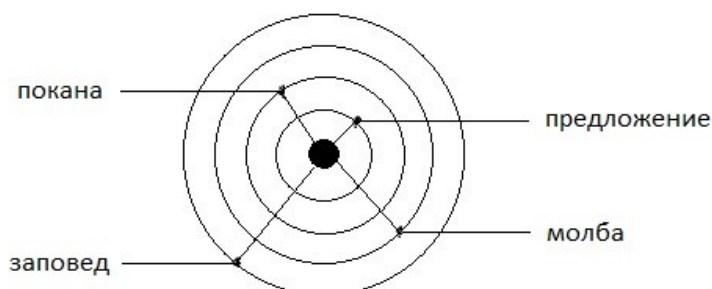
В имплицитните перформативни изказвания илокутивният акт заповед се пресича с акта на неодобрението. Говорещият изразява своето неодобрение по отношение на адресата и оценява неговото поведение отрицателно.

Графичното изображение може да изглежда така:

Разрешението, изказано авторитарно се пресича със заповедта. В имплицитните перформативни изказвания, оформени с императив има оттенъци на предложение, молба и покана.

Графично може да се изобрази по следния начин:

Езикът и езиковата комуникация принадлежат към семиотичното пространство. Ю.М.Лотман нарича това пространство семиосфера. Семиосферата синхронно може да бъде представена като "зала на музей, в която в различни витрини са поставени експонати от различни епохи, надписи на известни и неизвестни езици, инструкции за дешифриране, които са направени от специалисти с пояснителни текстове за изложбата, схеми на маршрута из залите на музея и правилата за поведение на посетителите. Да поместим в тази зала още екскурзоводите и посетителите и да си представим всичко това като единен механизъм... /Лотман, 1996:168/.

Очевидно е, че всички елементи на семиосферата, даже и неподвижните експонати, се намират в динамично съотношение, а движещо начало ще бъдат екскурзоводите и посетителите. Семиосферата, както и всеки неин фрагмент или фаза е нееднородна, което е свързано с полифункционалността на елементите. Нейната структура е асиметрична по силата на многото изменения от центъра към периферията, от активно състояние към пасивно, от статично към динамично начало.

Речевият акт проектира в езика всички свойства на семиосферата. Той намира нееднородността при определяне на сферите на говорещия субект Аз, адресата Ти и речевото действие. Неговата структура е асиметрична, макар че се базира на бинарните отношения на Аз и Ти, тя проявява едновременно субективността и полярността на взаимоотношенията между Аз и Ти. Полифункционалността е свойствена на всеки компонент на перформативното изказване, което оформя речевия акт, но най-вече на суперпредиката, който е носител на пропозиционната функция. Затова теорията на речевите актове позволява да бъде представена една от фазите на семиотичното пространство или семиосферата, която е включена в по-широк културен семиотичен контекст.

Приноси моменти

1.Изследване и описание на функционално-семантичните особености и комуникативно-прагматичните свойства на перформатива, които обезпечават неговото функциониране в изказването.

2.Описание на характерните особености на българските перформативи и създаване на таксонимия на българските перформативни изказвания.

3.Нов за теорията на речевите актове е семиотичният подход, използван при изследването. Този подход обединява семантичните и прагматичните аспекти на перформативите.

4. Изследване на перформативния контекст и неговите елементи, което води до изясняване на комуникативната и семиотичната природа на перформативността в българския език.

5.Паралелизмът и изоморфизмът на речевия акт и на перформативното изказване в сферата на семантиката и прагматиката потвърждават идеята за размитост на техните граници.

6.На фона на антиномията на конвенционалното и интенционалното, на дескриптивното /лексикалното/ и перформативното /структурното/ значение, по нов начин е представена антиномията на говорещия и слушащия в комуникативния процес, а по-точно – като субективност и полярност.

7.Систематизация на сведенията за основните аспекти в изучаването на перформативността и перформативите в българския език.

8.Комплексно разглеждане на функционирането на перформативните изказвания в различни комуникативни ситуации в съвременния български език.

9. Материалите от изследването могат да бъдат използвани в преподаването на някои лингвистични дисциплини, а също и в семинари по психолингвистика, теория на комуникацията, теория на текста и др.

10.Резултатите от изследването могат да се използват и в лексикографската практика.

Публикации по темата

1. Глаголният вид като семантична и прагматична категория. *Dissertationes Slavicae: Ling. XXVII*, Szeged, 2007. с.61-66
2. Синтактична структура на процесуалните фразеологизми със семантика „психо-физическо състояние и мисловна дейност на лица“, *Dissertationes Slavicae: Ling. XXVII*, Szeged, 2007. С.67-72,/ в съавторство с Й.Дапчева/
3. Глаголният вид като универсална езикова категория. Сб. *A bolgaristika ma.* Budapest, 2007. с. 42-53
4. Национално-културният параметър в българските субстантивни фразеологизми. Сб. *A bolgaristika ma.* Budapest, 2007. С.53-59 /в съавторство с Й.Дапчева/.
5. Към въпроса за функционалната еквивалентност на глаголите от една и съща лексикално-семантична група и тяхната многозначност в българския книжовен език. *Annales Instituti Slavici XXXVI*, Debrecen. с.1-6, 2008
6. Перформативи за изказване на съвет в българския език. Смолян, Сб. *Науката, образованието и времето като грижа*, 2007, с.54-59
7. Семантични и прагматични видове перформативни изказвания в български език / в сб. *Езикът – феномен без граници*, Варна. 2008/
8. Системно-структурен анализ на аспектуалните инварианти при определяне на глаголната видова семантика, Сб. *От Международна конференция в гр.Сегед, Унгария „Българският език и литература на кръстопътя на културите*, Сегед, 2007-2008, с.30-37
9. Устойчиви сравнения с митологически произход в български език, Сб. *Slavica Szegediensia*, VI. Сегед, 2007-2008, с.246- 251 /в съавторство с Й.Дапчева/.
10. Перформативни изказвания за забрана в книжовния български език. Сборник от международна юбилейна конференция на ДЕО, 2-4 октомври 2008
11. Дискурсни анализ в обучении иностранных студентов, Сб. *Учитель, ученик, учебник, Материалы V юбилейной всероссийской научно-практической конференции*, Москва, 2009, с.322-326
12. Директивни речеви актове в българския език. Сборник от международна конференция – Сегед, Унгария 2009, с.
13. Перформативные высказывания просьбы в болгарском языке. Москва, сборник РУДН, Новиковские чтения, 2009, с.544-547
14. Отрицание, семантична структура на глагола и актанти, *Dissertationes Slavicae: Szeged 2010* /под печат/
15. Перформативи за изказване на предупреждение в българския език – /под печат/ в *Годишник на ДЕО-ИЧС 2010*
16. Координация на комуникативната дейност при перформативното изказване в българския език – /под печат /в *Slavica Szegediensia VIII 2010*
17. Перформативът като показател на адресираност на изказването. *Slavica Szegediensia VII 2009-2010* /под печат
18. Вербално и невербално изразяване на ритуални перформативни речеви актове в българския книжовен език. Сборник “Грамматика и семантика”. ВеликоТърново 2010, с.279-284 /в съавторство с Г.Молхова/
19. Някои комуникативни аспекти на отрицанието като негативна оценка на истината. Доклад на международна конференция в Сегед – Унгария, 26-27 май 2011г /под печат/

20. Отрицанието в българския език при глагола и във фразеологизирани конструкции. Сборник на ВТУв чест на проф.Вътов, 2011 г. /под печат/
21. Перформативната хипотеза в теорията на речевите актове, Годишник на ДЕО, 2011 /под печат/.
22. Прагматика и семантика в положителните форми на българския императив /под печат/ в сборник в чест на доц.Георги Герджиков